Anton M. Xanoni s. j.

RÎSI në Lâmë të Letratyrës

Per shkollë të Seminarit
e të Msojtores
të Shë Françesk Saverit
në Shkoder

- E dyta dorë -
e permirsueme

Shkoder
Shtypshkroja e Zojës së Paperlyeme
1920

BIBLIOTEKA KOMBETARE - TIRANE

BKSH

Anton M. Xanoni s. j.

Prîsi në Lâmë të Letratyrës

Per shkollë të Seminarit
e të Msojtores
të Shë Françesk Saverit
në Shkoder

- E dyta dorë -
e permirsueme

Shkoder
Shtypshkroja e Zojës së Paperlyeme
1920

BKSH

BKSH

PRÎSI NË LAMË
TË LETRATYRËS.

PARIME MARË LETRATYRET.

I.

Subjekti, qellimi, pershkimet, vjeftësija e dasija e Letrave të Bukura.

1. Si dahet ditunija e nierit.

Ditunija e nierit mundet m' u dá marë me *shkence, harte* e *letra*.

2. Shka na msojnë shkencet, e cillat janë mâ të parat.

Shkencet na msojnë të verteten të miren e të vjeften.

Mâ e para nder to njehet *theologija,* shkencja e sêndeve të hyjnueshme. Mandej *filosofija,* e kjo âsht kerkimi i dijes e dashtunija per tê, e pershîn të gjitha ato njoftime, qi êmnohen shkence. Nuk i thohet filozofí atí njoftimit, sà do i hapun e i kthéllt me kênë, kuer â pshtetë veç mi ushtrime a provë qi dalin prej

së pámit me sŷ e të prekunit me dorë; as atì njoftimit, qi ká per themel dishmimin e auktoritetin e kujdohit. Filozofija âsht nji shkence a njoftim në shesh, i sakt' e i xjerrun prej kavijave *(cause)* të sêndeve vetë qi njifen. *Cognitio rerum per causas* „neper mjet të kavijave njifen sêndet" si thonë dijetarët.

Pjesët a degët e Filozofís janë kto shkence, qi po rreshtojmë:

METAFIZIKA, e sillet mì kênsa qi janë persypri shiseve t' ona, sikuer Hyji e shpirtnat, atributat e veprimet e tyne;

PSYKOLOGIJA, arsyeton mâ posaçe mì shpirtin e nierit;

LOGIKA mì të verteten o arsyen e mson me arsyetue ndrejt;

ETHIKA ká per objekt të miren a detyret;

ESTETIKA bukurìn;

JURISPRUDENCJA shikjon të drejtat e kanunet;

POLITIKA sundimin e shteteve;

KOZMOLOGIJA shikjon e nep arsye mì gjithçishten *(universo)* e mì xânfillet *(origini)* e rregulloret e saja;

ASTRONOMIJA kundron *(considera)* hyjt e nomet *(leggi)* e tyne;

GEOLOGIJA formimin e trajten e dheut;

KIMIJA elementat e korpave;

FIZIKA vetìt *(proprietà)* e korpave e fanît *(fenomeni)* e natyrës;

HISTORIJA E NATYRËS kuvêndë per prondime *(prodotti)* të dheut e kapë trì dega:

Xólogín, e cilla kundron frymorët; e ksajë i thonë e zbatueme *(applicata)* kuer kta kundrohen per kahë

rrêngu e per kah prodha *(utilità)* qi i bìn nierit, e per kahë mndyra me se mundet kŷ me e ulë rrêngun e me e shtue prodhen. I thon' e *fjeshtë* kuer kundron veç natyren, vetìt, cilltìt *(qualità)*, klasen e tyne pá kqyrë tjeter. E dyta degë âsht *Botanika*. Edhe kjo dahet dýsh: në të paren pjesë vrohen karakteret, me të cillat perpiqen bashkë të tana bîmët josè mâ e shumta e tyne, e kjo pjesë emnohet: *Botanikë marë*. Në të dyten vrohen karakteret qi se e cilla klasë o familje bîmësh i ká per vedi, e thohet: *Botanik' e posaçme*. Dega e tret' âsht *Mineralogija*, e vron mineralat.

FIZJOLOGIJA kà per fill me vrojtë jeten organike të bîmve e të frymorve.

ANATOMIJA trajten e korpave t' organixuem;

MJEKSIJA vron smûndjet e mson si me u rá mrapa.

MATHEMATIKET pershîn *Arithmetiken, Algebren, Geometrìn, Mekaniken*. E para shatafë *(calcola)* numrat; e dyta sásìt marë *(quantità generali)*; e treta të ndêmet *(dimensioni)*; e mramja forcat et. et.

3. Çka vín hartet e si dahen.

Nder harte do i sherbejn vjeftes e do knaqes. I sherbejnë vjeftes, tuj i sjellë per të mirë të nierit prondimet e forcat e natyrës, e thohen: *rropatare*.

Kso doret janë bulkija a punimi i tokës; leshnija a harta e leshit; metalurgija, a punimi i metalave; voztarija, a harta e lundrimit etj.

I sherbejnë knaqes, tuj perftyrue e tuj shkerbye *(rappresentando e imitando)* bukurìn e natyrës, e thohen harte të bukura *a* të lìrta.

Të tillat janë piktura, skulptura, dhêna, muzhika etj.

4. Cilli âsht subjekti i Letrave.

Letrat jânë diftojsat e sherbtoret e shkenceve e të harteve. Si bletat xjerrin mjalten prej luleve, ashtû letrat mledhin prej shkenceve e prej harteve të verteten, të miren e të vjeften, qi kto na msojnë, e tuj i bashkue kto trija me arsyetime, me fantazì me të ndìeme e me vepra të nierit, e tuj i njimêndue me nome *(leggi)* të bukurìs, i bâjnë mâ të kollajshme, mâ ngrehca, mâ të forta, mâ t' afta *(atte)* me msue, me mushë mênden, me dŷnde, me knaqë, e i perjetsojnë në shekull.

Na mson Platoni, se bukurija, âsht shkelximi i të vertetës e i të mires.

Bukurija moralishte, shkruen Giordani, e bukurija e harteve qi dalin prej fuqijet të mêndes e kan bashkë kavijen *(cagione)*, e kjo âsht e verteta.

Ndermjet pra të vertetes e të mires e të bukurìs âsht nji lidhnì e permrêndshme, qi e njet njênen me tjetren e s' i lên m' u dá.

E verteta e e mira shkputun prej bukurijet mârrin shum e shum herë nji hije, qi të bân me i karmue *(respingere)*: ashtù bukurìs, kuer â dá brej të vertetes e prej të mires, i hupë ajo drit' e kullueme qi ká në vedi, e në kamë të ksajë merr nji farfurì dritë *(bagliore)* pa qânderr, në gjasë të lámit e të lyemit në ftyrë të shêmtueme.

5. Çë farë fillit kan Letrat.

Filli i Letrave âsht me kên' udhëhapsat *(propagatrici)* e permirsimit moralisht e qytetnisht të nierit, të komit e të nierìs marë neper mjet të knaqes.

Msote dikuer Shkolla, se qellimi i letrave âsht knaqa; por me folë ndrejtë, knaqa s' âsht por mjet per me e kapë at qellim mâ të naltë, qi thame sypri.

Platoni thote, se poetnit janë babat e msojtarët e dijes e fjalëkthyesat *(interpreti)* e zotave.

Straboni shkruete: „Gabim âsht me thanë se poetnit nuk shikjojnë por me knaqë; sepsè mâ të dieshmit nder atà qi kan folë per poezì, kan thanë, se kjo s' â tjeter veç se e para filozofí, e cilla rregullon të ndîemet e veset e nierìs; e prandej veç të dijeshmit munden me kênë poeten."

„Poetnit — shkruete Horaci — a donë me knaqë, a me vjeftë, a me folë sênde qi pernjiheri janë të vjefshme e të kândshme, e në shêj kà dìt me rá njaj i cilli ká pasë mênd me perzì bashkë të vjeften me t' amlen, tuj knaqë e tuj çtitrue *(ammaestrando)*."

E permêndun âsht e thanuna e Fenelonit: „Fjala do t' jét veç per sherbim të mêndimit, e mêndimi s' do t' jét per tjeter veç per të verteten e per vertytin."

6. Kuer e patne lulzimin Letrat Greke e Latine.

N' historì të motshme e të sotçme po shofim se letrave u rrit nelt kama, kuer subjekti i tyne kjene e verteta e e mira, e se atà shkrimtarë, qi ditne me i gjegjë mâ mirë qellimit të hartes, prekne në pikë të shkallares e u qindroj lumnija.

Kështû ndolli në Grekì nder atò kohë qi rrodhne prej Homerit në Demostenin; asò heret e gëzoj Grekija skapen e madhnìs per fórc e per lumnì. Mrapa kuer filozofija e shëndoshtë e folmara *(eloquenza)* qytetnore rán posht' e jau muerne kamen lodrat e redimtarve *(i sofismi dei rètori)*, e kuer fjalës, qi ndezte zjerm e

e mkamte vertytin, ja xuene vêndin pallavrat, at herë bashkë me të verteten e me të miren u çart edhè shijimi i bukurìs e u fik.

Mâ e shumta e shkrimtarve latin, prej të cillve dritë kaq e madhe u derdh mî shekullin e Augustit, lene e u rritne në nji kohë, në të cillen vertyti s' ishte nji êmen i mraztë, e kerkimi i bukurìs nuk ishte dá prej së vertetes e prej së mires. Por kuer vdjerra, qi mugulloj mas fitoreve qi s' u gëzuene me rregull, i mrapshtoj të tana punët, veset e dheut e të shpìs, letrat e hartet, na po shofim ma të shumten e shkrimtarvë t' asajë kohë, qi nder shkrime të veta dajnë si me pasë dy shpirtna, njênin trajtue mas pasqyrave e mas rregullores të kohësìs së vet mâ të bukur, tjetrin shêmtue prej veseve të reja të liga: të tillët të paperpjekun *(e tale incoerenza)* jau shkputi Katulit, Propercit, Horacit, Ovidit sa e sa gjeth t' asajë kunorë larije, qi per ndryshe pat me i lumnue krejt.

Vetmia, kû i pat kande zanës të Virgjilit me banue, e pruejti ktê prej vdjerret, qi kishte marrë dhén; e çë do koh' e mbajti Virgjilin „e poetneve tjerë per ndér e dritë."

Nder shkrime të Markut Tullius pa ja dà shkelxen mirsija e nderija e shpirtit të tì; e fama e tyne rrnon e pasosme.

Historìt e Salustit janë veshë me ndîesina fisnike, me të cillat s' u ndéruene veset e tija.

Livius e Tacitus, nuk dredhuene prej së vertetes e prej së mires: e bota i shikjoj gjithmonë me ndér.

7. Çë farë të vjeftet kan Letrat per Nierin e per Komin.

Kuer Letrat e Bukura nuk dredhojnë prej të neltit qellimit të vet, atbotë xânesat *(studii)* letrarishte vìn

fort me e gëzilirue *(ricreare)* e me e lavrue *(coltivare)* shpirtin; me e stolisë mênden; me e permirsue shijimin; me e hìrsue *(ingentilire)* zêmren e vetìt; me i çilë e me i plotnue të tana bashkë fuqìt e shpirtit të nierit. Xânesat at herë na msojnë me mêndue mirë, me folë bukur, me shkrue si duhet, me veprue urtisht: prandej kto janë temeli mâ i nevojshem i çë do mirvetijet; me kto ngrehet e diftohet qytetrija e komeve; kto janë shkaku e stolija e lumnìs së tyne.

E para me e qytetnue boten kje Letratyra. Kjo i zbuti Elent e motçem, e Homeri e Pindari me kangë të veta i suellne prej trimnijet e prej vertytit. Letrat e Hartet njekaq e rritne e e hìrsuene Athinen mì të tana qytetet e motçme, sa êmni i saj s' kà per të hupë kurr: Rromaku e shtroj Grekìn, por qytetnija e Grekìs e shtroj Rromakun.

Leka i madh sà do i lum per fitore e per të haptë të perandimit, asgjâmangut ja lakmoj Aqilleut fatin e mirë, qi ja prûni Homerin me ja kremtue lavdet faqe dheut. Simonidi, thye anija në dét, i zdeshun gjâjet, duel në breg pá e kjàm aspak skamin qi e kishte xânë, pse, thote, të tânë kamin t' êm e bari me vedi kah e kam vleren e poezís.

Prandej Ciceroni me arsye kà lânë shkrue, se knaqat tjera nuk janë per çë do koh' e per çë do vênd; veç xânesat letrarishte e ushqejnë rijesín, e gëzilirojnë pleqsín, e zbukurojnë të maren e punve, e janë strehë nder vojtje *(sofferenze)*; të knaqin kuer jé në shpí, jashta shpijet nuk të qesin dandalle *(impicci)*; e nder merzína të rrugës e në terr të natës e nder pushime në katund i ké shoqe besnike.

8. Çë farë ndertimesh (componimenti) **pershîn Letrat e bukura.**

Letrat e Bukura pershîn të tânë ato ndertime prozet e poezijet, qi kan per subjekt të verteten, të miren e të vjeften të veshuna bukurisht, e qi kan per qellim me i rà mrapa plotnìs moralishte e qytetnore të nierit e të komit neper mjet të knaqes.

9. Cillët janë krént mâ të parët e ndertimeve të prozes.

Krént mâ të parët e ndertimeve të prozes janë *Letrat* qi i shkruhen atì qi â lerg, *djaloget*, *rromanxat*, *kallxìmet*, *sypershkrimet* a *epigrafat*.

Ktyne krenve mâ të parë u njiten si ndima të nevojshme, *gramatikat* e *fjalorët*; *traktatat e letratyrës* e *të folmares*, *të rretorikës*, *të poezís* etj.; *traktatat e dheshkrojës* per të njoftun vêndet e per të kuptuem shkrimtarët; *traktatat e arkeologìs* (d. m. th. të pershkruemit e permêndtoreve të motçme e të zakoneve) *të mitologìs* (d. m. th. e perendìnave të shtrêmtë sìdomos të Grekve e të latinve, sa me i marrë vesht shkrimtarët Klasik); e ne e mram *fletoret e shkenceve*, *të letrave e të harteve*, kû rrahen e persajaten *(si discutono)* punë shkencetore, letrarishte e hartistike, botohen e peshohen shkrimet qi dalin në dritë e mahen e hapen neper komparimet e të vertetes, të mires, të bukurìs e të vjeftes.

10. Si dahen ndertimet e poezís.

Ndertimet e poezìs dahen, në *lirike*, *epike*, *dramatike*, *dhidhaskalike*.

11. Cillët janë krént mâ të parët e se të cillit të ktyne ndertimeve.

Krént mâ të parët e ndertimeve *lirike* janë: *Himni, Odha, Kânga, Kangla Anakreontike, Ellegija e Treni, Ditirami e Brindizi, Idili, Kromanxa e Kacimtaja a balata, epigrami, Madrigali e Tingllimi.*

Krént mâ të parët e ndertimeve *epike* janë: *Poemi Heroïk, poemi herojkomik, poemi rromanx, poemthat, kangëzimet e kallximet poetike.*

Krént mâ të parët e ndertimeve *dramatike* janë: *Tragedìt, komedít, dramat, melodramat, dramat baritorë e Farsat.*

Krént mâ të parët e ndertimeve *dhidhaskalike* janë: *Poemet historjake, filozofike, pershkrimtare, satìrat, ligjeratat, letrat* e *prrallat.*

II.

Qyshke të nevojshme per livrorët e Harteve të Bukura.

1. Cilla qyshke lypen per livrorët (cultori) e Harteve të Bukura.

Prej atí, qi me shpírt do me i livrue Hartet e Bukura, lypen sidomos *mêndja e aftë* (idoneo), *shijimi i mirë, doktrina, dijeja e sêndeve per provë, dashunimi i të vertetes e i të mirës, zêmra per atdhé, e xâja e hartes.*

2. Çka e bân t' aftë mênden.

Ashtu qi mêndja t' jét e aftë pernjimênd, lypen permênnja *(memoria)* besnike e e shpejtë, veshtrimi i

shëndoshtë, fantazija *(immaginativa)* e fórt, ndîesija e gjalltë.

Shkrimtari do t' a két permênden të shpejtë me i mledhë ndollínat e idhét, e besnike me i ruejt mos t' i ikin; sepsè aq di nieri, sa man për mêç. Mêndja e tí do t' jét e zoja me e dà të vjeften, të verteten e të miren, me rmue të kundershtisuna *(relazioni)* të reja neper sênde, m' u njitë deri në parime të tyne, e parimet me i shtŷ lerg e me xjerr prej s' osh pasoje *(conseguenze)* të papritunа, sepsè kto janë qi e bâjnë të pikatun shkrimtarin. Ndîesìn do t' a két të gjalltë, qi të flakrojnë udob me ahte të fórta e zêmer-gjânta, sepsè fjala atbotë ulë dhén e çàn gúr kuer del prej zêmret. Ne e mram fantazija e tì do të jét e zhdervjelltë per me i bashkue bukurisht objektat e palândët me të lândët, idhét me sêndet (a si flet shkolla *idhealet* me *realet)* e me ânë të ktyne me i qitë ato në shesh, persè në bashkim të ktyne elementave kà pjesë të madhe karakteri i Letrave të Bukura.

Permêndja vetun e bân nierin *të çtitruem; mêndja krijetare* e bân *shestimqitas* a systematik; *ndîesija e gjallt'* e bân të taftisun, e të thuesh edhe *fanatik*; fantazija e zhdervjelltë e bân *vegimtarë* e mêndekllap e fantastik. Teshti nierzit merziten teper shpejt me çtitrime të thàta; shestimet e vishtira nuk mêrren vesht; me psime teprì nuk merret pjesë; lojnat e fantazís vêhen në bisht të lahutës. Per kundra, të tânë knaqen e xjerrin fryt prej ndoj librit, qi t' i tfaqë të vertetat provue mjeshtrisht me gershetim *(intreccio)* ndollìnas e arsyetimesh, e janë të vjefta per të mirë të nierit, të reja nder parime, nder zbatime *(applicazioni)*, nder pasoje të veta, e të diftohen me të tânë vapen e atì qi i ndîn në the-

mel të zêmres, e të pikturohen me të njyeme të shkelxyeshme njâshtû si i kà fantazija kuer âsht e xhdervjelltë e e rregullueme si duhet.

Prandej kater nduret qi permêndme do të bashkëzanojnë me hije, e kurr njêni s' do t' ja teprojnë tjetrit.

3. Çka âsht shijimi e në çka mahet.

Tuj kênë se mêndja e lëshueme mas vapet të fantazìs, kà zakon me dalë shpesh jashta rruget, per ket arsye do t' a percjellin gjith herë *shijimi i mirë*, qi t' a majnë në frê e t' a sundojnë.

Shijimi i mirë âsht njaj vertyt, neper të cillin e dajmë bukurìn e vertetë, i ndijmë e i gjikojmë çmimet e gjymtimet e veprave hartistike e letrarishte.

Shijimi i mirë, thotë *Cesari* âsht nomi i nomeve; e pa tê kurrnji veper letrarishte o hartistike së mundet me dalë e plotun.

Mahet në nji të ndîm *(sensività)* t' amel, t' elmuet *(delicata)* e në nji shikim *(criterio)* të ndrejt, të cillit i bâjnë dritë xânesa *(studio)* e prova.

Rregullat e tija rrjedhin prej natyrës vetë e prej së vrojtunit t' atyne monstrave *(esemplari)*, qi bota marë e pà ja dà i kà gjikue per mâ të shkelxyeshme.

Shijimi âsht i plotun kuer jânë bashkë me tê kto dý pajë mâ të para, *ndrejtesija* e *elmuesja* (delicatezza).

Me ânë *të ndrejtësís* aj s' ma per bukurì veç se çka âsht pernjimênd e tillë, e din me e dà prej të shtrêmnuemes, prej së goditunes, prej asaj bukurì qi del prej modet, prej së mârrunit vesht perpara *(convenzione)*, prej çkadohit qi nuk u pergjegjë parimeve t' amshueshme të bukurìs së vertetë.

Me anë *t' elmuesís* i zblon e i ndîn gjalltas bukurìt edhe gjymtimet mâ të létat.

Shijimit të ndrejtë i shkon maje me maje kundra shijimi i shtrêmtë, njaj shijim qi ky a njaj ja kà bâ vedit si i pat këcye trilli, pà këndue libra të vlerët, pa vûe oroe gjâ; a n' i pastë këndue, u kà rà neper te e dosidò.

Shijimit t' elmuet i bje kundra shijimi i trashë, i keptë e popullaç.

Plotnìn e shijimit e merr nieri tuj vûe oroe giatë e mirë bukurìnat e natyrës, tuj këndue e tuj birue monstrat mâ të permêndunat; tuj e msue, qyshë prej vogjlijet, mênden e zêmren me ta; tuj dëvue prej shiseve e prej shpirtit çka do qi mund të hijenojnë idhén e ndîesìn e bukurìs.

Veset, qeverìt e mirvetija e kan sjellë shijimin herë më nji mëndyrë herë më nji tjeter. Bje fjala, në *Illijadë* e në *Odhisé* të Homerit hasim në dobsina qi u shkruhen perendìnave e ajarve *(eroi)*; Grekve nuk u prishte aspak shijimi prej sosh, persè ishin endè, si me thanë, në foshnjerì të qytetnìs.

Ndrron dikû shijimi edhe mas komeve; e prandej kena shijimin e Françezve, t' Inglizve, e të Gjermanve, etj. e kena edhe nji tjeter fjeshtë Italian. Ky, shkaku i harbes pa teprì *(armonica tempra degli animi)* të ktì komit, i butësìs të klimës, i bukurìs të natyrës, i qytetnìs të moçme tejèt, i njoftimit me Grek të nji kohes; e pikë së parit shkaku i shêjtes Fé Katolike, ky shijim Italjan, po thom, âsht njaj i cilli mâ fort se çë do tjeter u pergjegjë nomeve të pergjithme *(universali)* të bukurìs.

Karakteret mâ të parat e shijimit Italjan jânë: shumsì e perkore *(temperanza)*, ndryshim e harmonì: madhnì e urtì, dritë stolijet me vênd e me kohë, nuk

don mêndime të thata as s' kapet per byjsh, i kânde mâ fort se tjeter e verteta, e mira, e vjefta, të stolisuna po, por në kokerr, e jo të prishuna e të hijenueme prej idhealit.

Shijimi i Shqyptarve, me e shikjue kû sillet, të bân me thanë, se âsht i prishun; por fajin e kà padijeja vetun. Na po vêm oroe per ditë, se kuer Shqyptari e ndîn b. f. muzhiken e nji Rossinit o të nji Palestrinës, kuer shef ndoj pikturë qitun mjeshtrisht a këndon poezìna të vlerta, habitet, shtanget, pse ja dikton me të shpejte vertytin, nonse me e pvetë çka âsht harteja, nuk din me të pergjegjë. Në dona prà me e shëndoshë letratyren t' onë, e mâ së parit shijimin, do t' i marrim mrapa gjurmët e atì komit, i cilli, mas gjikimit të botes marë, âsht paranik në çâshtje të letratyrës.

4. Per çka duhet doktrina.

Letrat e Bukura pa dotrinë janë llapa *(ciancie)* janë dâm e mârre per komë.

Tuj u dashtë Letrave m' u bâ si me thanë fjalëkthyeset *(interpreti)* e sherbtoret e të vertetes e të mires, e të vjeftes qi na zblohen prej shkenceve e prej harteve, dàn kjarisht se pá u njoftë kjo e vertetë, kjo e mirë e kjo e vjeftë, Letrat a kishin per të jét pa subjektin e vet a kish per t' u dashtë atyne me e kerkue nder sênde të kundrelshme *(contrarie)* a n' idhealizem fjeshtë jashta natyret; e prandej domosdò kishin per të kênë a krejt të kota e të mrazta *(vane)*, a të shêmtueme e shêmtare, a fantastike e të mârra; kishin per t' i shkue kundra fillit të vet; kishin per të tretë lerg e lerg prej çë do shkallë madhnijet, prej prodhet *(utilità)* e prej fisnikijet.

"Xânesa pa mênden e fórt gjâ së vìn, as mêndja e fórt vetun pa livrim: njêna kà nevojë per tjetrin; bashkë punojnë." (Horatius - De Arte Poetica).

Shkrimtarët mâ të mdhaj si motit si sot kjene mâ të dìshmit; e shkaku i pàr i të metunit kalavesh *(mediocrità)* kje gjithmonë paksija e doktrinës.

Homeri, paraniku i poetneve Grek diftohet n' *Illijadë* e n' *Odhisé* edhe filozof, fizik, anatomik, politik, redimtarë, historjak, o gjeograf i dìshem tejèt.

Ashtû edhe Danti në *Divina Comedia*, na tfaqet theolog, filozof, moralist, fizik, astronom, historjak, gjeograf e poetë sa s' ké.

E çka me thanë mandej per historjakë e redimtarë, të cillve u duhet domosdo me kuvêndë per sà e sà sênde të ndryshme? Çka per prozatorë e poeten tjerë?

Kuer masa e ré guxon me hî në lamë të Letratyrës pa ndimat e nevojshme të xâneses e të doktrinës, atbotë o kà me nëdytë *(ripetere)*, idhét e hueja, o fatalumas *(alla ventura)* kà me trillue idhé të tilla, të cillave u mungon gjurma e vrojtimit e e ndollinave. Në të paren rasë, âsht gjithnji si mos me pasë shkrue gjâ: në të dyten del shpesh edhe mâ zì, sepsè kush nuk kà idhé të veta e të verteta, kà per të kalue në pertej se âsht *(esagerato)* e në të shtrêmta.

Por doktrina, ashtû qi t' i pergjegjin qellimit të Letratyrës, do t' i njimêndohet të vertetes, të mires, të vjeftes: pse ndryshej kishte me dalë me dâm a e mraztë.

Do t' jét e haptë e e kthéllt, e do t' a pershîn subjektin fûnd e maje më sà mundet ky m' u zgjân, pse ndryshej kishte per t' a qitë shkrimtarin të pakryem e sà per dukë.

Do t' u pershtatet kohëve, paravojtjes të shkencëve e të Harteve, per mëndyrë qi t' a kapin të tanë majen, kû kto së mramit kan prekë: pse ndryshej kishte me kênë e paplotun, e metun mrapa, e disi e myktë, e prandej pak kishte per të vjeftë, e shkrimtarin kishte per t' a bâ gaforre.

5. Per çka lypet dijeja e sêndeve per provë.

Ashtû qi doktrina të jét edhe mâ fort e vjefshme, do t' i percjellet *dijeja e sêndeve per provë.*

Kà thanë i moçmi — jo kushdo nieri qi din letra âsht i dìshem — e desht me diftue se nuk vjen të tânë dijeja prej librave, por pjesë e madhe sojet vjen edhè prej vrojtimit të natyrës, të shoqnìs, e të sà e sà sêndeve qi mund t' i qillojnë nierit, e të nevojeve t' jeteses.

Gjithshka na del para sŷsh në ket lâmë të pamatune të rruzullimit; lânda qi ndrron e shndrron kështû e ashtû; mêndimi, ahti, fantazija e nierit qi lot herë në nji mëndyrë herë në nji tjeter; të diftuemit e ktì sà e sà nduresh me vepra, me fjalë, me punë doret; kavìt e ndjekat *(effetti)*, arsyenat e të kundershtisunat *(relazioni)* e sêndeve, të gjitha kto vìn me i vrojtë e me i pikue *(notare)* prej vedit, sikuer i vìn piktorit me i ngulë sŷt e mênden mì natyren gjallë, ashtû qi t' jén i zoti me lëshue frymë gjallimit në pelhurna të veta. Harteja xên fìll, mâjet, gzilirohet tuj këndue librin e pa fund të natyrës, i cilli gjithmonë i çilë faqe të reja njatì, qi kà të pám me e zhvillue.

Qyshkja e pàr e çë do vepres letrarishte âsht e verteta e sêndeve, e mêndimeve, e ahteve, e fjalve, e stilit; por ket të vertetë nuk mundesh me e xjerrë unjî

pà vrojtë e pa provue ti vetë. Prandej shkruete Horaci; „Shkerbimtarit *(imitatore)* të vlertë un po i porosis me ja ngulë mênden jetës e veseve qi kà monstra, e këndej me qitë shemllesa të verteta.“

Letrat do t' jén mirëvetuese *(educatrici)*: e themeli i pàr i çë do mirëvetìs âsht të njoftunit e të tana gjênjeve *(condizioni)* të posaçme, e t' aftimeve *(attitudini)*, e t' epshimeve *(tendenze)* t' atì qi do t' jét subjekti i shkrimit.

6. Per çka lypet dashunimi i të vertetes e i të mires.

E mêndja, e shijimi e doktrina e prova pak gjâ kan per t' i vjeftë livrorit të Letrave, në kjoftë se kto pajë s' po i bân të gjalla e s' po i rregullon *dashunimi i të vertetes e i të mires.*

Ciceroni na kà lânë shkrue: „Dijeja e dàme prej folmares *(eloquenza)* pak u vìn qyteteve; por folmara e dàmun prej dijes dâm sjellë shpesh, dobì kurr; e prandej kush â dhanë mas harteve të reduemit *(del discorrere)* pa xânesa fisnike të vertetes e të mires, rritet i pavjefshem per vedi, dâmbâs per atdhé.“

E Quintiliani, i cilli nder *Çtitrime Oratorjake* të veta kà mledhë lulet e permajteve të tânë vjetrìs: „Çë farë vêndit munden me pasë Letrat e Hartet Lirishte kû shpirti âsht i mrapshtë? Nuk mundet mêndja m' u rropatë në kerkim të bukurìs, në mos kjoftë zêmra kullue prej çë do molijet *(sozzura)*, sikursè në nji shpìrt nuk mund të bashkohen pernjiheri turpi e nderija. E madjè mâ fort ndjerkë se nanë na kishte dalë natyra, me na pasë dhanë vertytin e të reduemit në lidhnì me fajin, në kundershtim me pafajnìn, në mënì me të verteten. Kishte me kênë mâ mirë me lé pà gojë,

e pà mênd, se me i sjellë dhuntìnat e Paramêndes *(Provvidenza)* per dâm të shoqishojt. Nuk mundet me kênë shkrimtar' i mirë veç nieri i urtë. "

Rreligjoni na e ndezë pà masë dashtnìn, i nep veshtrimit fórc e fisnikì e ndrejtësì, i hapë lâmët e kujtimit, i çon nelt e nelt mêndimet, i dlìr ahtet.

Pà vertyt e pà rreligjon as letratyra s' kà maje, as lumnija s' âsht e vertet' as e perjetshme.

7. Per çka lypet zêmra per atdhé.

Dashunimi i të vertetes e i të mires âsht nji e ndîme e fórt tejèt në vedvedi; asgjâmangut po lê të shoqnohet me *zêmer per atdhé*, se merr atbotë nji fuqì krejt të perveçme e të posaçme.

E verteta e e mira munden me kênë të pergjithshme e të shkputuna *(assolude)*, e në ket mëndyrë me i pergjegjë natyrës e nevojeve të tânë marë familjes nierit, e Letrat qi e marrin formen prej të vertetes e të mires kujtumun kso doret, kan prandej nji vlere të shkputun e të pergjithshme. Të tilla, per tregim, janë poemet e Homerit, më sà nji më nji na qesin shemllesen e natyrës të gjallt' e të pagjalltë si edhè t' atyne moteve ajarake *(eroici)*, prej të cillave të tâna komet e patne fillimin bashkë. E tillë njehet *Divina Commedia*, më sà pershkruen të tânë gjithçishten, e patne dorë mrêndë e qìlla e toka, e kà per subjekt të vertetat e nelta të rreligjonit, kohen e amshimit *(eternità)*, nierin e Zotin. Të tillë janë *Himnat e pershpìrtshem* t' Aleksander Manzonit, kû me ahte fétare â bashkue dashtnija per nierìn marë.

Por e verteta e e mira munden me kênë edhè të posaçme, të pershtatuna gjêneve të ktì e t' atì popu-

llit a komit; atbotë Letrat, tuj marrë prej sosh subjekt e shpìrt, êmnohen e çmohen si qytetnore e kometare. Ket lavd të veçant e kà Letratyra Greke e koheve mâ të mira, e cilla kà valë dashtnijet per atdhé, valë, qi e thete anmikun nder gryka të Thermopilve nder fushata të Marathonës, nder ujna të Salaminës.

Kryeveprat e Letratyres Latine u patne, pse auktorët e tyne fort e ndîshin në zêmer e e diftojshin çiltas madhnìn e êmnit Rromak.

Shkrimtari âsht pernjiheri nieri e qytetas. Porsi nieri kà detyrë me i nderue tagret *(diritti)* e nelta të familjes nierit, e m' u bâ krah të permirsohen mâ e mâ. Porsi qytetas aj do t' i vìn atdheut, e me sa mundet do të jau hapin udhen të mares e lumnìs së tì.

E kuer nder Letra bashkxânohen bukurisht nieri e qytetasi, e verteta, e mira, e vjefta e pergjithshme e e posaçme, e shkputune e e lidhune *(relativo)*, at herë Letrat kan prekë kulmin e lumnìs.

Kso doret janë kangët e Homerit e poemi i madhnueshem i Dantit; të cillët, perpós qi pershîn të tanë marë natyren e nierit, lëshojn dritë mî veprat e Grekve e t' Italjanve, ashtû me i rritë kah njinija e zêmers, kah forca e kah vertyti.

8. Per çka lypet xâja e hartes.

Asgjâmangut as mêndja as shijimi as doktrina as dieja e sêndeve per provë, as vetë dashunimi per të verteten, per të miren e per të vjeften, as vetë flaka per atdhé nuk u mjaftojn livrorve të Letrave të Bukura; lypet edhè të majtunit e rregullimeve të hartes.

Mêndja pá harte i gján kalit zêmrak në pikë të vrapit pá frê; shkenceja pá harte âsht porsi nji visár i math qi s' ká kujdestarë të mêçem.

Mêndja e bân nierin të fuqíshem me krijue; xânesat e frytsojn *(fecondano)* ket fuqí natyret: harteja ja rregullon ushtrimin.

Rregullimet *(norme)* e hartes kan dalë prej nomeve vetë te veshtrimit *(intelletto)*, të zêmres, të fjalës; janë perforcue prej monstrave mâ të vlerta të klasnikve; janë vû per rrugë, niâshtû si duhet, mas lypave *(esigenze)* të drejta të koheve, të komit, të nierís.

Hartja s' â tjeter veç zbatimi *(applicazione)* i atyne nomeve vetë, qi lypen per me e diftue mâ mirë të verteten, të miren, të vjeften: prá harteja s' kênka *qellim* per vetvedi; kênka veç *mjet* per qellim moral e qytetnuer të Letrave.

Kjene disá Shkrimtarë, qi me shpírt u vûne vetun rreth formet, e palcin nuk e shikjuene aspak; kta kso doret e bâne harten qellimin per vetvedi; e livruene *(coltivarono)*, si i thón nji fjalës, harten per harten; e në vênd qi me i mirëvetue, i pegjumne shpirtnat a i shkalitne fêmnorisht me nji të knaqun per faqe, per turp e per dâm të komit.

Ndokush e perbuzë harten porsì gjâ sênd per gjurmashkelca *(pedanti)*, porsì zhulitje *(oppressione)* mêndjet. Ky âsht njaj, i cilli i qet mas shpinet të thanmet *(dettami)* e amshueshme e të pergjithshme të natyres, e në kamë të tyne ngrehë nome të trillueme prej ndonjênit a prej ndoj shkollet, jo asojet mas të cillet me xânesa të gjata u formatne Sofokli, Thucydidi e Demostheni; Virgili, Livi e Ciceroni, Danti e Petrarku; Alfjeri e Manzoni.

9. Si dahet Hartja.

Hartja, më sa u perket Letrave të Bukura, dahet me *retorike* e me *poetike*. *Hartja e retorikes* na qet para sŷsh parimet e nomet e shêmllat, qi vín mâ fort me na bâ të zot me e kerkue *(gustare)* e me e diftue sa mâ mirë të mundena të verteten, të miren, të vjeften e bukurín në çë do veper sidomos letratyret.

Kto msime na ep edhè *Hartja e poezìs,* e cilla shikjon me na veshë me ket mjeshtrí per vepra poetike.

10. Pse lypet hartja edhè per shkrime qi s' janë letratyret.

Qellimi, per se rëndom *(generalmente)* flitet e shkruhet, âsht me çtitrue, me ja mushë mênden kuej, me prekë zêmren, me knaqë. Per me ja dalë mâ udob e plotnisht ktí qellimit, natyra e nierit lypë qi sêndet të bâhen, sá kû mund të bâhen, t' afrueshme, e të kândshme, e idhét e ahtet e fjala të trajtohen mas formet mâ të miret qi mëson harteja retorike; kjo harte prá âsht e nevojshme per kê do, qi shikjon me kuvêndë mirë e me shkrue bukur në çë do llojë ndertimesh *(componimenti)* e letratyret e shkencesh.

Per çë do ligjerat' e per çë do shkrim, e lê se jo letratyret, domosdò lypet qi idhét t' jén të ndrejta, me koh' e me vênd' asosh e asosh, e rreshtue mirë; qi fjalët, mas gramatiket âsht e ditun, t' jén të kullueta e të gjûhës me të cillën flitet a shkruhet, t' i pershtaten sêndit qi do m' u thanë, t' u njdisen rrethanave *(alle circostanze)* të nierzve e të sêndeve, të vêndeve e të koheve; qi të tân' e shkuemja t' jét e kthíllt, t' a két masen qi duhet, godín *(convenienza)* e njiníu, mos t' a

zhyejn hijen e nierzís *(offendere il decoro)*, e pá shtrêmní t' a xjerrin në krye qellimin mas të cillit â ngrehë.

Me arsye Shêjti Shë Njon Gojarti i shkroj nji xâsit të vet. „ Vênja mirë mênden fjalës, o i dashtuni i êm; sepsè kjo âsht petku mâ i bukuri me të cillin do m' u veshë dijeja. "

III.

Cilltí marë Ligjeratet

1. Çë pajë lypen rëndom (comunemente) per çë do ligjerat' a ndertim.

Per çë do ligjerat' a ndertim lypen *njinija, ndryshimi, e verteta, ujdija, rêndi, kthjellimi, knaqa e fuqija.*

2. Çka âsht njinija.

Njinija âsht të bashkuemin e të tana pjesve të ndertimit në nji njâizim *(tutto)* harmonik e të plotun per cilltí e sásí.

Çka do qi të shkruejsh (na mson Horaci) do t' jét e thjeshtë e nji. — Thjeshtsija lypë qi të hiqet shka tepron: njinija lypë qi të vdohet *(si rigetti)* shka s' bân me veper qi ké mârrë në dorë e nuk sherben per tjeter veç me t' a tretë mênden lerg prej subjektit paranik, si edhè prej qellimit të vrrenuem *(prescritto).*

3. Çka âsht ndryshimi.

Ndryshimi âsht të bashkuemit e shum idhéve ksosh e asosh, t' afta me sgjue në shpírt t' onë sá e

sá ndiesína të kandshme, edhè kto ksosh e asosh, por të tâna më nji rrugë per nji qellim të vetun.

Kah vîn tuj u shumue ndiesínat e kândshme, vjen tuj u forcue e tuj u majtë edhè interesi b. f.: me ja vûe veshin ndoj predkut, me këndue a me ndi ndoj poezí a prozë; e tuj u ndrryshue me ndrryshim t' objektave edhè ndîesínat vetë, nuk lêhet mêndja e jon' as m' u lodhë as me kapë varesë *(fastidio)*, krajatë qi kishte me gjajtë (hall qi kishte me ndolle) kuer t' ja mundojsh kryet ndokuej me nji vandak *(fascio)* pershtypesh *(d' impressioni)* të tâna nji gjaset. Âsht kundra qellimit të hartes me lodh' e me merzitë *(Parini)*.

4. Çka âsht e verteta.

E verteta âsht pasqyra besnike në mênde e në fjalë e sêndeve si janë kênë a si janë: âsht thik' e brisk me gabimin, me rrênen, me të shtrêmten.

E prûme sypri kuturesen *(sentenza)* e Fenelonit: Fjala do t' jét, veç per sherbim të mêndimit, e mêndimi s' do t' jét per tjeter veç per të verteten e per vertytin.

5. Çka âsht ujdija.

Ujdín e kena kuer idhét e fjalët u pergjegjin mirë cilltíve të subjektit, rrethanave *(circostanze)* të nierit, të vêndit e të kohës, dores *(natura)* të ndertimit e qellimit të tí.

Shkrimtari dán hartist kuer shkruen çka ujdisë m' u shkrue, kû ujdisë, e sikuer ujdisë. Bleta din me e vûe mjalten.

6. Çka âsht rêndi.

Rênd i thohet vêndimit të ndrejt të pjesve gershetue *(intrecciate)* bashkë per mëndyrë qi udòb e

kandshem të kuptohet lidhnija e permasa *(relazione e proporzione)* qi ká njêna pjesë me tjetren e me të tânë njaizen bashkë.

Kuer prej vêndimit të pjesve nuk pikatë bukurija, pikatë gjymtimi *(difetto)*.

7. Çka âsht kthjellimi.

Kthjellimi âsht të veçuemit *(distinzione)* e idhéve e të lidhnìve të tyne qitun per mëndyrë qi me të shpejtë e a dile a dile të mêrren vesht.

„ Ktû tfaqet, thotë Tolomei, vlera e shkrimtarit kuer sêndet e vshtira i shtjellë pá hasë në thue, të mluemet i zblon çiltas, të nderlikuemet i shgatrron nji ka nji, e fjalët e kuturesat i rreshton per mendyrë, qi ti kujtohe bukur mirë se aj i ká mârrë vesht e se jau shtron rrugen edhè tjerve me i kuptue. “

8. Çka âsht knaqa.

Knaq' i thona njasaj pershtypes të kândshme, qi i vjen mêndes prej të vertetes, prej të mires e prej bukurìs diftue, si duhet, me fjajë.

Mjeti, qi perdorojn Letrat me e xjerr në krye qellimin e vet, âsht knaqa. Ky mjet lypet domosdò prej natyret, e cilla e shtŷen nierin me e kerkue në çë do punë qi bân. Pá ket mjet nuk â se sî qi Letrat t' a çojn në vênd qellimin e vet, sepsè shpirti i nierit të cillin ato do të sŷnojn gjithmonë me e ngadhnye, ká per të jét gjithmonë i pamarrantë *(indifferente)* para njatì subjektit qi s'e lajkatisë *(lusinghi)* as nuk e joshë; e gjithmonë ngrehet kundra çkadohit qi s' i ecë per fije.

9. Çka âsht fuqija.

Kuer i ká dalë shkimtarit me e çue njâize *(totalmente)* në vênd qellimin, qi ja pat vrrenue vedit d. m. th. me çtitrue a me ja mushë mênden kuej, a me ja thekë zêmren, atbotë thona se paska pasë fuqì.

Njinija e ndryshimi, e verteta e ujdija, e rêndi e kthjellimi e knaqa, të tana kto janë pajë, qi tuj u nervlisun *(usandosi)* bashkarisht, bâjn fuqìn.

10. Si munden m' u pasë të tana kto pajë.

Të gjitha kto cilltì marë, me të cillat do të veshet ligjerata, shkrimtarit kan per ti ardhë: 1. tuj e zgjedh' e tuj e rrahë me mênd çastjen a tèmin; 2. tuj e dá ndrejt; 3. tuj sendergjue idhé, qi vìn per shtjellë të sajë; 4. tuj i rregullue mas logiket; 5. tuj i vêndue si duhet; 6. tuj u dhanë hijen e elokucjonit të pervetçem *(propria)*; 7. tuj perdorue me krypë të folmen e fytyrët *(locuzione figurata)*; 8. me bukurìn e stilit.

Si ká per të muejt Shkrimtari neper tetë mëndyrët qi permêndme, me i pasë të tana kto pajë, kena per të pá në pjesë të dytë.

PJESA E DYTË

HARTA E NDERTIMIT

I.

Mî ndertimin marë

1. Çka do me thanë „me ndertue".

Me ndertue në lamë të letratyrës do me thanë, me i qitë mêndimet t' ona neper mjet të fjalës per mendyrë, qi të diftojn nji njaizim *(un tutto)* rreshtue mir' e të pelqyeshem, a me fjalë tjera, me i marështue *(ordinare)* propozicjonet aso doret, qi tjerët t' a kuptojn kjarisht perftimin e çashtjes *(concetto dell' argomento)* qi e kena në mênd e qi dona me diftue me fjalë.

2. Si bâhet ky ndertim.

Pik së parit duhet me i pasë mêndimet në krye e me i dít të kundershtisunat, qi ká njêni mêndim me tjetrin e me të tanë njaizen bashkë, e 2. me shikjue marështimin, mas të cillit do të rreshtohen, e 3. me ja vûe mênden fjalës çë farë natyret ká, e si me bâ qi t' a két veshtrimin e vet.

Lypet prá, qi të na léjn mêndimet në krye, e kta të lém mêndimesh êmnohet me gjûhë shkollet *invencjon,* a sendergjim; lypet, qi të rreshtohen marë, e ktí të rreshtuemit i thón *disposicjon* a rreshtim; lypet ne e mram diftesa e mêndimit me anë të fjalës, e kjo diftesë quhet *ekzekucjon* a të vuem. E kto trija janë veprat themelore, sikuer në çë do hartë, ashtû në ktê të ndertimit.

3. Objekti i invencjonit.

Invencjoni prej latinishtes *invenire* kapë trí punë; bân qi të na léjnë mendimet në krye; t' i *diktojmë* të kundershtisunat e tyne, e tuj i mledhë ato e tuj i bashkue me kto, t' i pertrîm.

4. Si na léjnë mêndimet në krye.

Mêndimet na léjnë në krye tuj shkue te gurrat e tyne, e tuj soditë sêndet.

5. E kto gurra çka janë.

Kto gurra jânë: i Madhi Zot, rruzullimi, nieri. — Mêndime sa uji, çashtje shkrimit sa s' njehen na dalin para tuj e ngulë sŷnin në të Madhin Zot, të cillin e adhrojmë nder mistere të tija, e dona me zêmer nder kanune të tija e në t' afermin t' onë e mrekullohena nder atributa e nder vepra të tija.

Gurra e dytë mêndimesh âsht rruzullimi. d. m. th. të pershîmit e të tâna krijatyrve, e pik së parit të soditunit e trí rregjinive të natyrës.

Gurra e tretë âsht nieri, i cilli per kah mêndja e padeknija u perket shpirtnave të palândët e per kah gjymtyrët e landëta u perket korpave.

Trí faqesh mundet nieri m' u soditë: porsi vetë në ë vetvedi, porsi gjymtyrë familjet, porsi gjymtyrë shoqnijajet. Nieri vetë në vetvedi tuj shtî në punë fuqít e shpirtit e të korpit krijon, si me thanë, hartet e shkencetet. Nieri gjymtyrë familjet mundet me kênë i martuem e i babë, bír e vllá, njigjakas me tjerë e mik, zotnì e shoherbtuer. Nieri gjymtyrë shoqnijet mundet me kênë Prrift, zyrtarë sundimit, ligjëdhansë, msojsë, ushtarë, treregtarë, anijetarë, hartist, puntuer e shko gjatë, e në të ë gjitha këto e shum tjera gjênje nieri ká detyrë me kêrênë e âsht i zoti me kênë, qytetas e atdhetar' i vertetetë. Qe sá mêndime mund të lejnë në krye tuj u ngulë në ë kujtim të Hyjnìs, të rruzullmit e të nierìs (shikjo në ë faqe 6 n. 5).

6. Si diktohen të kundershtisunat.

Të kundershtisunat, qi kan sêndet njêni me tjetrirìn, i diktojmë tuj zamaritë *(esaminando)* e tuj krahazuae *(confrontando)*, por mâ fort se tjeter tuj kundrue *(coonsiderando)* kavijen e ndjeken *(effetto)*, mjetin e qellimirin, lindsìn *(genere)* e faren *(specie)*, gjasen e pagjasen, afeertinen e kundershtìn *(affinità e contrarietà)*; e sidomòos rrethanat qi i percjellen punës, nierit, kohës, vênddit, mëndyres etj., si na thotë kŷ vjersh:

„Po *kush, e çka*, per *çka, kû, sî*, po *kuer*?"

Kollajsija, me të cillen di nieri me i diktue vrik ktdo të kundershtisuna tuj u lëshue me mênd prej nji guurret më tjetren, êmnohet *genius* a gjindik. Ky gjinddikk kje thanë krijetarë, jo pse mund të xjerrin sênd prej asggjâjet, se kjo â puna e Zotit, por më sá prej sêndevee qi kà diktue del nji gjâsênd tjeter krejt e ré e e paashoqe. Njatì, të cillit ja kà dhanë Zoti me kênë gji-

ndik, nuk i del e vshtìr e para veper, d. m. th. invencjoni a të lémit e mêndimeve.

7. Mî objektin e dispozicjonit a të rreshtimit.

Objekti e puna e dispozicjonit âsht, me i ngulë mêndimet, qi kan lé në mênd, e të kundershtisunat e tyne atŷ kû duhet. Do janë per t' u vêndue në fillim a në të hîmit, do në mjedis a në të sjellun t' argumentit, do në fund a në të myllun. Do jânë per t' u diftue e do jo, sepsè vìn ka 'i herë sà per shndrrim me shtue do mêndime, të cillat me i lânë jashtë s' kishin per të bâ dâm, por me kênë se diftohen, kishin per t' i dhan' argumentit dritë e stolì, veç të jén lidhun bukurisht me pjesen e tì mâ të paren.

Gjikimi i hollë me dìt me zgiedhë çka vìn per t' u diftue e çka jo, e me vêndue të gjitha kû duhet, êmnohet shijim, per të cillin kena folë në faqe 5. tu numri i 3.

Prà të dyjat veprat e para këtû shklasin, me e zgjellë temin a çashtjen e me e rrahë gjatë me mênd.

Thot' Aleksander Manzoni: „Na duhet me vrojtë, me ndî, me krahazue, me mêndue para se të flasim. Kush merr me shkrue edhe nji leter të vogel pa ket gatim, kà per të lânë jashtë shum sênde e shum tjera kà per t' i vûe jashta vêndit, e sà e sà tjera kà per t' i shkrue shtrêmnisht. Pa ket gatim aj s' kà per t' i pà të kundershtisunat e ndrejta ndermjet të pjesve njêna me tjetren e me të tânë njajzen bashkë, as s' ka per t' u dhan' atyne njat marështrim të ndrejtë, qi âsht kroni i parë i kjarimit. Sà mâ i haptë, i rândët e i vështìr âsht temi, aq mâ e gjat' e e kthéllt do të jét e rrahmeja e tì me mênd.

8. Objekti i ekzekucjonit a të vumit.

A të lén mêndimet në krye? A i rreshtove marë në mênde t' ânde? Tesh do t' u napish atyne nji të gjallët, nji jetesë perjashta, tuj i qitë në dritë neper mjet të fjalës a të shkrimit, e këtû kà dorë *ekzekucjoni.*

Mêndimi rreshtue marë âsht gjikim; gjikimi diftue me fjalë âsht propozicjon; propozicjoni prà â bâ me fjalë. Perdorimi i fjalës êmnohet *elokucjon* a e folme; lypet prá domosdò qi nieri të jét segurisht i zoti i elokucjonit, në dashtë me i zblue mêndimet e veta. Porsè kush do me shkrue a me folë, shkurt: me ndertue, do t' a çilin mênden e vet domosdò njashtû si e ndîn në vedi; duhet prandej me shikjue edhè *stilin,* d. m. th. njat nduer difteset qi âsht krejt i shkrimtarit. Prep edhè me ânë të fjalës i nepet ndertimit nji mëndyrë kênjet, nji form. Këndej vjen qi edhè ket formë do t' a shikjosh, kuer don me shkrue. Elokucjoni prá, stili e forma, janë trí sêndet qi lypen per me e zblue mêndimin qi të ká lé në krye.

9. Çka âsht aftësija, shkerbimi, ushtrimi.

Ne e paç prej natyret mjeshtrìn me e perdorue me hije fjalen, stilin e formen, atbotë ti thohesh i aftë a i zoti i ndertimit a i të folunit, e kjo aftësí rritet e permirsohet me ânë të shkerbimit e t' ushtrimit.

Shkerbim i thona njatí mundit të vlért, qi bár nieri me i parasue a me i kalue çmimet qi kan ndertimet e hueja. Njehet i mirë shkerbimi deri sa mahet sikuer mjet permirsijet a per të stolisun stilin a per të qirumun fjalen a per të zbukurumun formen. Por nuk do mârrë mrapa me dâm t' invencjonit. Shkerbimtari nuk do të shkelin robisht gjurmat e hueja. Por tuj vûe

oroe rrugen, qi e rrahne mâ të mirët, do të njermohet (mundohet) me e rrah' edhè aj e me e kalue madjè, por gjithmonë tuj mêndue me krye të vet e tuj i nervlisë fuqít, qi i ká dhanë Zoti. Kso doret petku me ndertue mirë tuj u bâ në tê mish e gjak, mêndja ká per të mârrë shpejtí e kollajsì pa i hupë aj vertyt qi kà prej natyret.

Ushtrimi âsht nji sere aktesh bâ shum e shum herë per m' u shlirue pengimesh e me ja mârrë doren punës.

10. Si do të jét ushtrimi.

Ushtrimi në çë do harte do të jét me shkallë d.m.th. kamë mas kamet e me fryt mirvetije. Thaçë me *shkallë*, pse perpara duhet me ja nisë punës mâ të kollajshme per me ja mrrít mâ të vishtires. Thaçë *mirvetije*, pse ushtrimi do të qellojnë me e zhvillue vertytin e sêndergjimit të fëmìs e me ndezë në shpìrt ndjesina fisnike; këso doret i del fëmîs m' u mirvetue.

11. Shkalla e ushtrimit.

Shkalla e ushtrimit në lâmë të letratyres kà pêsë kamë. Kama e I. âsht: me këndue ndoj ndollinë, ndoj kallxim, e mandej, si t' a késh këndue e rrahë me mênd, me e qitë ti vetë me fjalë të tua. E ky âsht ushtrim shkerbimit.

Kama e II. âsht nji shkerbim mâ i lìr, josè ndoj vazhde *(traccia)*, të cilles mund t' i shtohet e mund t' i hiqet ndoj sênd pa e shndrrue monstren, qi t' a vû para.

Kama e III. âsht ndoj trapisie *(abbozzo)* temit, qi xâsi vetë kà per t' a bâ i nimuem prej msojsit me i sendergjue mêndimet.

Kama e IV. âsht me shestue e bashkue mêndime shum nduersh e me bâ me tò nji njaizim.

Kama e V. âsht thana e fjesht' e ndoj temit, bf.: *Atdhetàr i vertetë âsht i Krishtêni;* josè kjo e thanme vetë por njapak e zhvillueme.

Kso doret ushtrohet masa e njomë me ndertue nepermjet të shkerbimit me të dyja kamët e para, nepermjet të vazhdeve me të dyjat tjera, e nepermjet të tèmavet qi të jén sendergjim i fjeshtë me të mramen. Tuj u njitë me ket rênd shkallë mas shkallet ndertimi kà per të vjeftë fort e fort per të mirvetuemit e mêndes.

12. Duhet edhè të mirvetuemit e zêmers.

Mirvetohet zêmra, në kjoftë se msojsi kà per të dìt me zgjedhët temat a çashtjet, qi të jèn të dênjë per fëmî shkollet, d. m. th. qi të vìn me i ruejtë mos t' u çartet veshtrimi, kah âsht në të rritun, e mos t' i lân me teprue pallavrat e argtimet *(passatempo)* e pakrypta, qi edhè pa dâshtë, i ndîn fëmija per ditë. Çashfjet prà a temat lê të losin neper sênde qi shpirtin e fëmîve t' a çojnë në mêndime të nelta. Dijeja e msojsit kà me pikatë, në kjoftë se di me i sjellë fëmît neper objekta qi të jau prekin zêmren, e kta objekta do të xjerren mâ të shumen e herës prej rruzullimit fëminuer *(mondo infantile)*. Fort kà me vjeftë, qi të rreket msòjsi me i shtitrue *(instruire)* tuj e njallë në mênde të tyne e tuj e rregullue shpirtin e vrojtimit *(spirito di osservazione)*.

Me sênde të natyrës fëmija ja bâjnë vedit nji rruzullim të posaçem, pershtatun tyne, qi kishte per t' u than' i krijuem pastafat per ta. Fuqija e vrojtimit të tyne hîn e livron neper nji morì sêndesh veskplote *(attraenti)*, per të cillat na të rritun gadi s' kujtohena. Dalin fëmija në zàll të Kirit, e râna u duket atyne cikrì xhevahiresh; u njiten kodrave, e habiten në do

gur me leskra të holla e lëshojsa, qi dahen pa të vishtír e xhixhillojnë si zadefi, me të njyeme të bardhë argjandit e të verdhë arit, e i mushin gajofat *(xhepat)* me ta, e të gjith aj xhixhillim s' â tjeter por mikë. Po harrohen edhè deri mas nji xhixhet, mas nji gastarjet, sepsè nuk i gjikojnë sêndet prej të vítit, por prej bukurijet.

Fëmija merr pjesë me njat livisje gazmêndit, me njat pakujtim harejet *(giuliva ipensieratezza)*, qi kà të tanë krijesa, e cilla ja zgardhamêndë pertoçark *(difonde intorno)* lulëzimin e vet. SSŷni i fëmís i gjuejnë sêndet per bind. Kurrnji çakel nuk i ikë të shikjuemit të tí. E duket se i madhi Zot, tuj i dhanë taftime *(sensazioni)* kap t' elmueta *(delicate)*, paska dashtë me e nisë mâ permrênda nder hire të natyrës, ashtû qi mos t' a harrojnë kurr, e nji ditë tuj u nkëthye te ajò me nji zêmer kush e di të grishtun, të mundet, tuj u kapë persërí mas ândrrave t' amla, mas vegimeve të kândshme, qi gëzoj në fëminì tuj soditun natyren, të mundet, po tham, me e pá gabimin e tashem e t' i lakmohet e pakeqja e kalueme e të sìllet prej Ndertuesit të natyrës, qi âsht i Madhi Zot.

Shpirti i vrojtimit kaq i gjállt e kaq i haptë, qi ká fëmija, âsht themeli i çë do xâneset, çilci i çë do dijes, e detyra e msojsit âsht me e majt' e me e sundue mos të dalin jashta qellimit të vet të vertetë.

E pernjimênd mirëvetuesat e mêntçem kan dít m' u sherbye ksi shpirtit me e veshë harben (tabjatin) e fëmìs me vese të cenës *(diligenza)*, të dlirnís, të vertetsís e të dashtnís per çka â mirë. E prandej nder shkrime të veta nuk lâne me rëshitë rasë per pa i dikue në zêmer kuturesa *(massime, sentenze)* të vjefshme, tuj e

interesue bf.: deri per njatë krâhen, me të cillin nâna ja goditë flokët foshnjes së vet; per njatà kallama të hollë a kashët të lashtash me se â bâ ndêja e ndoj karrigës; per njat ujë qi vlon në kusî e çohet avull etj. etj. E të gjitha kto pa i sjellë dâm natyrsís së njomë *(naturalezza del fanciullo)*, as njatì shil, qi ká fëmija me i depertue *(penetrare)* me kujtim sêndet e me i majtë mênd; e të gjitha kto, pse mirvetuesat e dìn se fëmija kan në hater e kuptojnë çka âsht mirë, interesohen per çka do, e mênden e vet e begasin me provë qi kan bâ tjerët.

E prashtû nder tema a çashtje, qi u nepet fëmîve të shkollës per t' u zhdrivillue, do kapë kjo rrugë.

Mâ së parit me xânë fill me ndollìna, qi të jau prekin zêmren, tuj e ndalë mênden fëmìs në vrojtim të ndoj vertytit, qi spikatë n' atò; këso doret në zêmer të njomë gatohet ndìesija moralishte. Mrapa, me pershkrue objektat e natyrës, tuj e çue mênden e fmìs t' i sodisin bukurìnat e krijeses, dijen e mirsìn e Krijetarit, e kështû të ndezet me ahte të kullueme e fort e mâ fort të themelohet nder besime të shêjtes Fé, qi nama, si me thanë pika pika ja ká shtî në zêmer. Mandêjna neper mjet të bisedës e të djalogve me e ushtrue fëmìn t' a kerkojnë arsyen e sêndeve e të msohet me e dlá të verteten prej shtrêmnijet, e t' i ngulen në zêmer njoftimet e fitueme. Ne e mram me ushtrime letrash t' a bâjnë me i ndî mâ gjalltas të kundershtisunat e familjes e të nierìs, të xân me kohë m' u shmangë rrêziqeve e me i kerkue ngushllimet e verteta të jetës në ket gropë.

Asgjâmângut kuer msojsi të jét seguer, se xânsat e njofin formen e ndryshmë të nji ndertimit prej tjertrit, mundet bukur mirë me ndrrue rêndin e temave.

Veshtrim e fé, dashtnì e punë, qe elementat mî të cillët â ngrehë plotnija *(perfezione)* e nierit. Këtû do t' i sjellin msojsi veglat e veta, në dashtë qi xânsi të flasin si mêndon, e kurr mos t' i perdorojnë fjalët veç se per mêndim, e mêndimin per të verteten.

13. Të permledhunit e pikave të ndertimit marë.

Tuj i permledhë pikat e ndertimit marë, qi msojsi do të ruhet mirë qi mos me jau êndun fëmîve të shkollës në gjasë të traktatit, por t' i majnë per vedi m' u sherbye sosh kuer â nevoja, mundena me i vêndosë në ket mëndyrë.

1. Parimi themeluer i ndertimit âsht *me dìt me lidhë bashkë shum mêndime e me i çue në nji perftim* (concetto), me fjalë tjera, *me disà propozicjone me ndertue nji njaizim marshtrue si duhet.*

2. Trì janë veprimet, qi perpiqen në çë do ndertim: *sendergjimi, rreshtimi, të vúmit.*

3. Qellimi, kû do të syndojnë çë do ndertim, nuk do të jét të tallun mêndjet *(trastullo d' ingegno)* o ngarrim kohet *(sciupio di tempo)*, por gershitje (me gershitë: *promuovere)* permirsimit vehtjetuer *(individuale)* të nierit e prandej të shoqënìs së marë.

4. Mjetet mâ të shpervjeltat *(efficaci)* me ja dalë punës janë dý: tema a çashtje mirvetuese, ushtrime shkallë mas shkallet.

II.

Mî Ndertimin Posaçe.

1. Ndryshimi i ndertimeve.

Ndertimet ndryshojnë mas objektit mî të cillin vîn tuj u sjellë, e mas formet qi mârrin. Çë faret âsht objekti, tesh po e shofim nder ushtrime. Forma mundet me kênë kallximtare, pershkrimtare, êndetore *(esposi-tiva)*, djalogore *(dialogica)*, epistolare; prandej mûndet ndertimi me kênë nji kallxim a diftim, nji pershkrim, nji bised' a ligjeratë, nji djalòg, nji leter e shkrueme ndokuej a epistole.

USHTRIME KALLXIMESH.

Shkalla e I.

§. 1.

1. Perêndija krijoj rruzullimin, d. m. th. xuer prej asgjâjet të tâna sêndet qi shofim me sŷ, si edhè ato qi nuk i shofim, në gjasht dit. Të paren ditë tha Perêndija: „Kjoftë bâ drita" e drita u bâ. Të dyten ditë shpaloj *(distese)* firmamentin, a njat hapësìn të kalltert qi në gjasim të nji qemerit të pamatun na diftohet i ngrehun mî krye. Të treten ditë dau ujnat prej dheut, të cillit i urdhnoj me qitë bimë, lule e pêmë gjith farësh. Të katerten ditë bâni m' u këndellë në kupë

të qìlles hyjt e të dyja dritat e mdhá, dìllin per diten, hânen per naten. Të pêsten ditë krijoj peshqit, qi livrojnë nd' ujë, e shpêndt qi fluturojnë në qìll. Të gjashten ditë frymorët e dheut, e në ket ditë trajtoj krijatyren mâ të bukuren, nierin të lìr e fatlum, e i dha në dorë peshqit e shpêndt e gjith shka kà frymë mî faqe të tokës.

Vrême.

1. Prej ktyne rreshtave qi këndove, çka na perfaqet *(si espone)*?

Na perfaqen do ndollina njêna mas tjetret, prej të cillave mund të njitena në ket perftim: *Krijesa e rruzollimit.*

2. Çka do me thanë me perfaqë nji sere ndollìnash?

Do me thanë: me *kallxue* a me *tregue* (raccontare).

3. Çka perdoroj auktori i tregimit *(racconto)* per me na i kallxue ndollìnat, qi na u perfaqne sypri prej rreshtave?

Perdoroj propozicjonet.

4. Çka do me thanë prà me *kallxue*?

Do me thanë, me perfaqë neper mjet të propozicjoneve nji a mâ shum ndollína, prej të cillave të xiret ndoj perftim.

Thana (enunciazione) e këtí perftimit êmnohet *çashtja e tregimit* (tema del racconto).

2. Perendija ja kishte lidhë nierit nji gjellë me e vûe në provë vullëndetin e tì. Eva u rrêjt prej shpirtit të mallkuem e e hângri kokrren e lidhun. E dite ajò se veprote keq: por s' desht me ndigjue, e ja dha edhè Adamit me e hânger kokrren e lidhun. Të dy e ndîne me 'i herë në zêmer të brémen e mkatit, qi kishin bâ,

Kjene xjerrë jashtë prej parrîzit të tokës, e shplaka e tyne kje mûndi e deka. Këso doret u sos per ta fatlumsija në ket tokë, pse e shperdoruene lirìn.

Vrême.

1. Cilli âsht perftimi, qi mundena me xjerrë prej ndollìnave të ktì tregimit?

Perftimi âsht njikŷ: *Shplaka e mkatit të parë.*

2. Më sà pjesë â dà ky tregim?

Më dŷ. Në të paren pjesë defshohet (si accenna) mkati i bâmun. Per me bâ mkatin lypet urdhnimi, të shkapercyemit e tì e vullndesa në të shkapercyem, per mëndyrë qi mkat i thonë të shkapercymit të ndoj urdhnimit bâmun me dije. Kto sênde dájn çiltas në të paren pjesë. Në të dyten pjesë na shofim shplaken, e cilla kje dyfish: e brémja e zêmers, shplakë moralishte, e mûndi i lândët (*pena materiale*), të perhjekunat e deka të cillat çë m'at herë e mrapa nuk ju dáne mâ nierit.

3. Abeli barì, Kaini bulk i nepshin Perendìs kushtin e gjâs së vet. Aj zgidhte testen nder berre të veta, kŷ bereqetin mâ t' odobtin qi kishte bâ. Por Perêndija e pelqej dhuntìn e të parit, pse ishte i pafaj e i mirë; e të dytit nuk ja shikjoj, pse ishte zêmekeq. Per ket punë kŷ muer idhnim e dispjek në të vllán të pafaj. Per ditë mâ teper u shkrîte çiltas prej smiret. Tek e mramja, tuj mos durue mâ i tha të vllaut: A dalim e shetisim në fushë? Po, dalim; i tha aj. E kuer mrrîtne në nji shêj vêndit, Kaini i kcej Abelit sypri e e myti. Atbot' u pá sherri i mkatit të pár t' Adamit. Ky bâni mkat madhshtijet, Kaini smiret; smira gjithmonë âsht fryti i madhshtís.

Vreme.

1. *Abeli* barí *Kaini búlk i nepshin Perendís kushtin e gjâs së vet:* çë farë propozicjonit â kŷ?

Âsht i bashkanjitun e i pshtíllt.

2. E persè?...

3. *Per ket punë kŷ muer idhnim e dispjek në të vllán të pafaj,* çë farë propozicjonit â kŷ?

Edhe ky i bashkanjitun e i pshtíllt.

4. Shkatrroje.

5. Çë farë të dámit âsht ndermjet të parit propozicjon të bashkanjitun e të dytit edhè të bashkanjitun?

Në të parin jânë dy subjekta, *Abeli e Kaini*; në të dytin janë dy objekta, *idhnim* e *dispjek.*

6. Cilla âsht idhea, qi ká të haptë në të tânë ket tregim?

Njikjò: *Abeli i mytun prej Kainit.*

7. Çka na perfaqet në fillesë, në vjanesë *(continuazione)* e në fund të tregimit?

Në fillesë na perfaqet kavija *(causa)* e mënís; në vjanesë diftohen sêndet, prej të cillave shifet kjo mëní tuj u ndezë mâ e ma; në fund kallxohet kóbi i zí, kû e çoj Kainin smira e keqe, qi nuk u hoq me kohë.

8. Po në fund çka tjeter u shtue?

U shtue gjikimi, qi auktori i tregimit ká bâ per punen e Kainit, a në daç, do vreme, me të cillat aj do me dhanë nji lekcjon moralsijet (moralità). Munden prá në fund të ndoj tregimit m' u njitë do kundresa *(considerazioni)*, permî të miren a të keqen e tregimeve, me fíll qi lektori të ngrehet me i mârrë mrapa në kjoshin të mira, a t' u shporret në kjoshin të mrapshta. Thaçë *munden*, sepsè mâ të shumen moralsija vjen vetë, tuj kênë se rallë gjinden ndollina qi s' mârrin ânë as andej as këndej sikuer

prej fundit të këtí tregimit mundet lirisht m' u pá, se kush e neperkamë lirìn e mirë e të lakmueshme, ja hjek vedit nji mjet me kênë fatlum.

Munden prej këtí tregimit m' u xjerrë edhè vrême tjera, b. f.: rrjedhimet e mënìs janë të permnérshme; idhnimi e smira janë vese të perçudshme; vrasa âsht nji kob *(delitto)* me të shtî hatán. — Kundruell, sa e kândshme âsht dashtnija vllá me vllá.

§. 2.

1. Nji ditë Keli ju lut nanës, me e njitë në shkollë. Ti jé teper i vogel, i tha nana, e s' mundesh me ndêjë nji ças pá luejt. Shkolla â vêndi kû m' u prû urtisht, e atŷ duhet me jau vû mênden veç sêndeve qi mson msojtari. E ashtû kam per të bâ, u zotue Keli: prandej fort u gazmue nana, e ja bleu nji salterë, e Keli shênd e vér u njit në shkollë.

Vrême.

1. Çë farë perftimit na lén në mênd prej këtì tregimit?

Na lén perftimi per nji fëmî dishrak shkollet.

2. Pse gëzoj nana me ja çue dishirin në vênd?

Pse ju zotue fëmîja me ndêjë rahat.

3. Çka perdoroj shkrojtari per me diftue ket perftim?

Perdoroj propozicjone.

4. Çë farë propozicjonit âsht njaj i pari vûe në fillim?

Âsht i pështíllt, pse ká njat komplement (perkryese) lakon

kohet *„nji ditë,“* qi i pergjegjë së pvetmes *kuer*, edhè njat komplement tjeter lakon cakut *„nanës,“* qi i pergjegjë së pvetmes *kuej;* verbi *me njitë* âsht objekti i verbit *u lut;* substantivi *„në shkollë“* âsht komplementi i verbit *me njitë*, e i pergjegjë së pvetmes *kû.*

5. E njaj propozicjon: *Ti jé teper i vogel etj.*, çë faret âsht?

Këtû kena trî propozicjone; i pari *„i tha nana“* âsht *paranik* a *kryepár*, pse rrî në krye të vêndit, e në tê vrasin të dyjat tjera, me bâ të tânë bashkë nji njaizim. — *Ti jé teper i vogel* âsht propozicjon *i vjerrtë objektiv; i vjerrtë*, pse veshtrimin e perftimit t' unjìshem e ká në ket vênd tuj u pështetë propozicjonit paranik; *objektiv*, pse bár zyren e komplementit objekt; — *e s' mundesh me ndéjë* etr. edhè kŷ âsht propozicjon *i vjerrët objektiv.*

Teshti këto dý propozicjone êmnohen *të marështueme bashkarisht*, pse jânë lidhë per njat propozicjon paranik *„i tha nana“* e mâ të shumen e herës njiten bashkë nepermjet të koniunkcjoneve. Me këto trî propozicjone mledhun top a më nji të sjellun fjalësh ndertohet *vargu* (periodo), i cilli nuk â tjeter veç nji të pershîm propozicjonesh, qi diftojnë nji veshtrim të maruem, e me këto ndertue si duhet â bâ tregimi, qi kallxueme sypri.

2. Nushit i falne nji shportë molla aq të kuqe e të bukura sá me i hanger me sŷ. Por nji nder atò molla ishte e çartun. I kishin pasë thanë, se nji mollë e çartun maston me i prishë të tâna. Por Nushi, me mênde të vet, kujtote se të gjith atò molla të shëndoshta do t' a kerpitëshin edhè atê qi ishte çartë. I vû prá të tâna bashkë. Mas dý javësh muer me i xjerrë; por i gjet kalbë të tâna. At herë i tha baba: Këqyr, more bír, si nji mollë e kalbtë i kà çartë të gjitha këto

molla. Xên prà e maje mênd, se maston nji shok i keq me çartë sà e sà të mirë.

Vrême.

1. Vargu njehë aq propozicjone, sa kà mrêndë verba të kufinuem *(di modo finito)* të diftuem a të nenkuiptuem, a edhè të pakufinuem *(di modo infinito)* kuer këtta të mramët kan veshtrimin e të kufinuemit.

I kufinuem thohet verbi në pastë vehtje e numer b. f.: *un jam*, *ata këndojshin*; i pakufinuem, kuer s' ká as njênin as tjetrin, b. f.; *me kênë*, *me këndue*.

2. Komplementat (perkryesat) janë fjalë qi vìn me e skâjue subjektin, verbin o atributin, e veshtrimin e propozicjonit e bâjnë të plotë.

Janë shum llojesh, e se i cilli sish i pergjegjë ndoj të pvetmes të posaçme.

— Të pvetmes **kê? çka?** bâ mas verbit i pergjegjë komplementit *objekt* a *i ndrejtë*, b. f.: Vertyti e nalton (kê?) **nierin.** — Nushit i falne (çka!) *nji shportë molla.*

— Të pvetmes **i (e) kuej? i (e) çkahit?** i pergjegjë komplementi *i diftimit çë faret âsht*, b. f.: Fjala (e kuej?) *e Zotit* âsht dritë (çë kahit?) *të vertetet.*

— Të pvetmes **kuej? per çka?** i pergjegjë komplementi *i cakut*, b. f : I falne (kuej?) Nushit nji shportë molla. — Mêndò (per çë ka?) *per vedi.*

— Të pvetmes **prej kuej? prej çkahit?** i pergjegjë komplementi *i punuesit*, *i të xanunit fill*, *i mergimit...*, b. f.: Çë do e mirë na vjen (proj kuej?) *prej Zotit.* — Shporru (prej çkahit?) *mkatit.*

— Të pvetmes **kû?...** i pergjegjë komplementi *i vêndit*, b. f.: Mos e ngreh shpìn (kû) nder *lugje të kthellta.*

— Të pvetmes **kuer?** i pergjegjë komplementi *i kohës*, b. f.: Mâ mirë nji voe (kuer?) *sot*, se nji pulë (kuer?) *mot*.

— Të pvetmes **me kê?** *me çka?* i pergjegjë komplementi *i shoqnìs, i perdorses*, b. f.: Percjellu (me kê?) *me shokë t' ùrt.* — Katrovat bâhen (me çka?) *me diltinë.*

— Të pvetmes **si? me se?** i pergjegjë komplementi *i mëndyrës, i mjetit*, b. f.: Kallxoje të drejten (si?) *me çilterì të zêmers.* — Buken t' ande ké per t' a fitue (me se?) *me djersë të ballit.*

— Të pvetmes **per çë fill?... per çka?** i pergjegjë komplementi *i qellimit i shkakut*, b. f.: Nieri ká lé (per çë fill?) me e shelbue shpirtin e vet. — Çohet pésh (per çka?) *per kurrgjâ sênd.*

Komplementat e *cakut, të vendit, lë kohës, të mëndyrës, të fillit*, e këso doret mund t' êmnohen *komplementa lakona.*

3. Prej tregimit të kallxuem na perftohet idhea, se *shoku i zì i zezon të mirët.* Propozicjonet mâ të shumen janë të pështìllta.

4. Me komplementa lakona diftohen rrethanat e sêndeve, sepsè me pasë thanë veç: *Falne nji shportë molla: me i hanger me sŷ; molla ishte çartun*: të tâna këto sênde s' patne me kênë vrrenue *(determinate)*. Nuk maston prá, qi në tregim të na perfaqen sêndet, por do të jén edhè *të rrethanueme (circostanziate).*

3. „Tefa ishte nji fëmî i marshem fort. Petkat i kishte gjithmonë dëlìrt, e u bite vetë me brushë. Nuk i shifej pikë undyret as në parzem as në prêhen; e nuk i ndyte të mathunat me baltë tuj ngâ rrugës. Faqet e duert i late shpesh e i kishte gjithmonë dëlìrt. Të tânë e dojshin mirë. Nanës ju knaqte zêmra kuer e shifte. Kuer Tefa e merrte ngrykë me atò duer të bardha e të dëlìrta, i bâhej Nanës si me pasë në fyt nji kolanë florînit.“

„Por ishte edhè nji fëmî tjeter, qi s' po e permêndi, i cilli nuk dote kurr m' u là as m' u krehë. E âma e rrahte përore, e u mundote me e msue. Ky fëmî kuer hate, herë i hate haenat teper të xéta, herë teper të ftofta. Bréte kocat; thete me dhamë arrat e lejthijat. Prandej i ishin çartë dhamët e do i kishin rà; ishte i zbét; i qelbej fryma; flokët i kishte si harushë, faqet e duert plot me zdralë. Brêzin e ngrehte zharg per tokë, si me pasë bishtin per mrapa. I ndyhej gjithkuej, e asnji fëmî s' dote me i ndêjë afer.“

Vrême.

1. Tregimi â dà në dý pjesë; në të paren flitet per nji fëmî të dlìrt, êmnit Tefë; në të dyten flitet per nji tjeter, qi s' permêndet. Filli i tregimit, me ja lakmue fëmîs nierzìn. Thohet per Tefen, se âsht *i márshem*; e para provë, pse *veshen e mathen* i ma dëlìr; e dyta, ashtû edhè *faqet* e *duert*. E tuj kênë se të dëlirtit ja kânde gjithuej, prandej merr fund tregimi tuj thanë, se *të tân' e dojshin mirë*.

Shtojca „*Nanës ju knaqte zêmra*“ â njitun, me na bâ me dìtë, e 1.: se fëmîja i njomë njashtû rritet si të msohet, e sà gazmohen mirvetuesat, kuer fëmîja i pergjegjë kujdesit të tyne. 2.: se ky femî i dëlìr fort e dote nanen e vet — e 3.: se nana jo veç e kishte per zêmer, por edhè e çmote më sà visarin.

2. E dyta pjesë â qitë disì pështjellueshem, me diftue edhè me t' êndun të saj pështjellimin e zhargos. Pik së parit nuk i bâhet êmni, pse ky farë brumit s' do të qitet në zâ. Thohet se âsht i ndyet; nana shprishet me e msue dëlìr e s' ja kursen thupren; kŷ fëmî âsht gjaksuer, e i kà çartë dhamët tuj i bré kocat si qên;

â ftyrë zbét, si lëkurë limonit; i qelbet fryma; janë ndjekat e gryksìs. Prep kthehet tregimi e na thotë, se ky zhargo nuk krehet, e prashtû i ká flokët si harushë, e se faqet e duert i kà me zdralë. E per kah vesha, të kallxohet shkurt, se brêzin e ngrehë zharg per tokë. Tek e mramja gjithkush ja merr ânen.

3. *Ftyrë* o *fytyre* mirëfillit difton duken *(sembianza)* e faqes së nierit, më sá dàn në tê a bukurija, a dashtnija, a madhnija, e çka u shkon kundra si shemptimi, idhnimi, poshtnimi etj., e prashtû thona *ftyrë e hijeshme, e vrantë etj.* — Difton edhè perçarkun *(contorno)* e korpit, e formen qi i spikatë prej bashkardhjet të vizave *(che risulta dal concorso dei lineamenti)* italisht: *figura.*

Faqet, këjo fjalë vret *mâ së parit* mî mollzat e faqeve, pà lânë jashtë anët tjera.

Faqet, pershîn këjo fjalë të tânë ftyren e nierit prej ballit e te mjekra, pà bâ shêj mâ fort në ket ânë se më ndoj tjeter. E tuj kênë se ftyra âsht duka e faqes së nierit, prandej thona: *Faqe bardhë, faqezí.*

Faqe a *faqet* thohet veç per nieri; per shtâsë perdorohet veç fjala *ftyrë.*

4. „Dani i vogel mledhte do vjollca brî nji gardhit, e bâte nji tubë me to. Ndolli aty pari nji djal' i rì e i tha: A m' a nep at tubë lule, e po të nap nji soldë? — S' mundem, i pergjegji vajzukja, jam tuj e goditë per t' êm âmë, qi sot lut' êmnin. — Po të nap dý solda, ja kthej aj. — Jo! — Trì prà. — As per nji mixhidë po të tham, pse ja kam kushtue nanës. — Djali at herë ja levdoj zêmren e bardhë; i fali dhet solda, e per vjollca s' i foli mâ.“

Vrême.

1. Perftimi i tregimit âsht dashtnija e nji bìs per nanen e vet. Provët e dashtnìs janë të mledhunit e vjollcave; të goditunit e tubës me to per diten e êmnit, mosdhana diftue trì herë.

2. Propozicjoni thohet *i coptë,* kuer i lêhet jashtë ndoj element, i cilli merret vesht gjithnji, sikuer n' at fjalë. *Jo! Trí prá.* Shqyptarët fort e perdorojnë ket farë propozicjonit në bisedë.

3. Dani êmen vajzet sikuer Çiluk. Substantivat të pervetçem fêmnore të nderules së II. e të III. e don adjektivin mashkulluer.

4. A *m' a* nep. etr. **Më** (m') âsht form' e shkurtueme e dhantores *mue* të perêmnit të vehtjes së pár; **a** âsht formë e shkurtueme e dishmores **atê** të perêmnit të vehtjes së tretë, e cilla tek e mramja âsht **e**, si na mson gramatika. Teshtì **më** perzie me **e** bân **m'a** e vjen si me thanë. At tubë lule a **e** nep **mue**?

Por s' â krejt gjithnji me thanë **e** e **at** o **atê**, ashtû thuej per tjera formë të shkurtueme të këtyne perêmnave, pse këto formë të shkurtueme perpós qi janë perêmna, kan pernjiheri edhè natyren e artikullit me e lidhë a komplementin objekt, a komplementin cak a njênin e tjetrin bashkë me verbin, e neper verbin me të tânë propozicjonin. Arsyeja âsht, pse formet e shkurtueme perdorohen vetun para verbit kuer komplementi objekt a komplementi cak âsht i skâjuem a prej vedit a prej ndoj perêmnit diftojës, sepsè komplementit të skâjuem, shi pse âsht i skâjuem, prej vedit s' i nepet m' u njitë me fjalë, e per me muejt me e bashkue duhet ndoj fjalë, qi t' a két ket vyrtyt e këjo fjalë âsht

vetë forma e shkurtueme e perêmnit vehtjetuer, qi e ká natyren e artikullit.

Bje fjala, thona: Kush *ja* dha *besen atí,* e jo: Kush *ja* dha *besë atì.* Arsyeja âsht, pse komplementi objekt „*besen*“ e komplementi cak „*atì*“ tuj kênë të skâjuem nuk mund të hîn në propozicjon, pse nuk i lên skâji me dalë jashtë, e prandej duhet perêmni artikull qi t' i bashkojnë me tê.

Në shemell të dytë, komplementi cak „*atì*“ âsht i skâjuem, e prashtû â vû mirë perêmni artikull i, qi t' a shtîn në propozicjon; por komplementi objekt „*besë*“ s' ká farë pritet, qi e ndalë mos me hî në bisedë, pse âsht i paskâjuem, e prashtû perêmni artikull „*a*“ â futë mrendë gabim, pse s' ká çka njet.

Artikulli para substantivit vín me e lidhë lindtoren e substantivit të skâjuem me at substantiv çë do raset, qi artikulli ká lanë mrapa, b. f.: *Era e luleve* (ashtû thuej: *eres së luleve, eren e luleve* etr.).

Teshti, me e hjekë njat e, ti kishe me i marrë vesht pós e pós ato dý fjalë „*era luleve*“ por kursesi si të lidhuna bashkë, pse tuj kênë të skâjuem, janë si me thanë, se e cilla ndrŷ në gelvozhë të vet. E në daç me i kuptue të bashkueme, s' ké tjeter por me i lidhë me ndoj fjalë, e këjo fjalë, qi i lidhë, âsht artikulli. Vêne tash njat e mas substantivit „*era*“ e më nji ças ti e merr vesht të perpjekunit e këtyne dý fjalve „*era e luleve*“ e prandej çka dón me thanë.

Artikulli me lindësí, numer e rasë shkon me substantivin qi ká lanë mrapa, b. f.: Lulishta *e* shkollës; *e* msojtarit: Libri *i* shkollës; Libri *i* msojtarit; ujët *e* Shkodres. Substantivit, me të cillin bashkëzanon *(concorda)* artikulli, i thón substantiv *i zotnuem (posseduto),*

tjetrit në rasë lindtore i thón *zotnuer (possesore)* e vêhet gjithmonë i dyti. Artikulli ká veshtrimin e *perêmnit diftojsë njitun me perêmen permêndës e me verb „me pasë,“* e prandej bashkëzanon me të zotnuemin, b. f.: Lulishta *e* shkollës — Lulishta, *ajo qi kà* shkolla; Lulet *e* malit — Lulet, *ato qi kà* mali.

V. O. — 1. I zotnuemi i skâjuem artikullin e do të lidhun, b. f.: Kà shkye librin *e* shkollës — i paskajuemi e do të shkëputun, b. f.: Kà shkye nji liber *të* shkollës. — Kështû edhè, kuer substantivi para adjektivit âsht i skâjuem, artikulli âsht i lidhun, b. f. Lisin *e* neltë — âsht i shkëputun, kuer substantivi âsht i paskajuem, b. f.: Nji lis *të* neltë.

V. O. — 2. Adjektivi me artikull të lidhun difton *nduer të padàm*, b. f.: Kuer të kungohesh do t' a késh shpirtin *e* kulluem, kinsè: jo veç per at kohë, qi e merr kungimin, por edhè *perparandej*. — Me artikull të shkëputun difton nduer, qi të jét per at kohë shinue prej verbit, b. f.: Kuer të kungohesh do t' a késh shpirtin *të* kulluem, kinsè per at kokë qi kungohe.

V. O. — 3. I pari artikull, qi vjen mas ndoj substantivit të skajuem e i shkon para rases lindtore, âsht gjithmon' i lidhun; tjerët janë të tânë të shkëputun, b. f.: Luigji e majti urdhnin *e* babës e *të* nanës e *të* msojsit. — Besoj në Tenzón... Krijuesin *e* qíllës e *të* dheut.

V. O. — 4. Në ras' êmnore të njejsit artikulli mashkulluer si i lidhun si i shkëputun janë njinji, ashtû edhè artikulli femnuer, b. f.: Zani *i* babës e *i* nanës e *i* msojsit nuk do çartë.

V. O. — 5. Adjektivi lerg substantivit të skâjuem

artikullin e do të shkëputun, b. f.: *Të fórt do t' a késh zêmren nder rreziqe.*

V. O. — 6. Kuer dy substantiva (i zotnuemi e zotnori) janë të paskâjuem, nuk dón artikull, pse tuj kênë domethanja *(significazione)* e tyne e pavrrenueme *(indeterminata)*, bashkohen vetë. E atbotë veshtrimi i substantîvit zotnuer bje *n' adjektiv*, b. f.: *Lule shpírtit*, lule *shpirtnishte*; *shkrim letratyret*, shkrim *letrarisht.* — Por Gegët kuer flasin per *çfarjen* (çë faret âsht) e substantivit perdorojnë mâ fort substantivin, se adjektivin, b. f.: Lule shpirtit — Kuer flasin per *qyshjen* (qysh' âsht), gjithmon' adjektivin, b. f.: Âsht sahàt (çë faret) *arit*, (qysh' âsht?) *i bukur.* Josè adjektivin e bâjnë substantiv të paskâjuem në rasë êmnore a dishmore, si të lypet, b. f.: Âsht sahat arit *bukurì* — E ká fjalen *zjarm.*

V. O. — 7. Substantiva shqyp vetë thanun *(propriamente detti)*, qi e lypin artikullin janë:

E 1. do substantiva *gjinijet*, kuer janë të skâjuem, b. f.: *I shoqi, e shoqja*; *i biri, e bija*; *i áti, e ama*; *i vllaj, e motra*, e ndoj tjeter. Arsyeja âsht, pse diftojnë të kundershtisun.

E 2. Adjektivat *të substantivuem*, b. f.: *E verteta, e mira, e drejta* etr.

E 3. Êmnat e *javës*, b. f.: e Dìle e Hane etr.

E 4. Pergjysmorët *(participii) asnjanës*, b. f.: *T' ecun, të shkruem, të shkruemit* etr.

Tregimet e paragrafes së pár, d. m. th. Të krijuemit e rruzollimit, faji i Adamit, deka e Abelit janë tregime të verteta, qi kan ndollë pernjimênd, pse na i kallxon Shkroja Shêjte. Tregimet e paragrafes së dytë i ká qitë shkrimtari prej vedit. Këndej vjen, qi kuer

sêndlet e kallxueme janë të verteta, tregimi quhet *historjak* a *kallxim historjak,* e kuer janë qitë prej mêndjet êmnohet *kallximtrillë,* italisht *Novella.* Si njêni si tjetri sjellin mî kensa t' arsyeshem; nonsè nuk ndollne, mundem me ndollë. Kallximtrilli e *paràbula* jânë gjithnji, por i pari mundet m' u zgjatë në pershkrim të zakonevet të nierit e të pershkimeve *(vicende)* të jetës, e dyta â fort mâ e shkurtë.

III.

Me e zgjedh' e me e rrahë temin me mênd.

1. Qyshket e temit.

1. Temi, si në vetvedi si kah mëndyra se si m' u rrahë, pik së parit do t' i pergjegjin subjektit e qellimit të Letrave të Bukura. — Kush mêrr me ligjerue a me shkrue per boten, para se çë do tjeter do të shikjojn qi ligjeratat a shkrimet të jén të dênja per boten, jo kote, jo damtore, por të njimêndëta me të verteten e me të miren.

2. Do t' u pergjegjin nevojeve të kohës e të komit — Ngulun themeli, se Letrat Humane do të jén mirvetuese, e se ket punë sot si mos kurr e lypin prej s' osh kohët e reja, âsht e ditun se çë do tem tjeter i shprazët a i pakohëshem kishte per t' i rá kundra qellimit të tyne.

3. Temi do të mâtet me fuqí të shkrimtarit e do t' ujdiset me xânesa e ahte të tija. As të lémit e idhéve e të fjalve as rêndi i kthjellt s' kan per t' i ardhë mangut atì, qi kà dìt me e zgjedhë temin mas fuqijet qi ká *(Horatius).*

4. Temi rrahet me mênd tuj vrojtë, tuj ndî, tuj krahazue, tuj mêndue para se me folë *(Shif në faqe 30. tu num. 7).*

2. Si dahet marë temi.

Në kjoftë, se temi nuk mundet m' u dà me pjesë, atbotë i shestohet veç fillesa, mjedisi e fundi. — N' u dàft,atbotë pjesët shestohen para me mênd, mandej qiten me shkrim në tars të vizatës *(disegno)* nji ka nji, tuj kundrue, mas të kundershtisnave qi kan e mas fillit per se shkruhet: të cillat me i ndalë në krye të vêndit, të cillat në të dytin, të cillat në të tretin, e kështû gjatë, tuj shikjue mirë a kà ndoj sênd kot, a jashta cakut qi i perket, a vrasin të tana bashkë me njinì të subjektit e të fillit të vrrenuem.

IV.

Sendergjimi i idhéve e i argumentave per shtjellë të temit.

1. Me çë mëndyrë sendergjohen idhét.

Pós trí gurrave per të lém t' idhéve, qi permêndme sypri *(faqe 28 n. 5)*, këtû po rreshtojmë gurrat klasike të Grekvë e të Latinve.

I. DEFINICJONI *(çânësimi).* Ky âsht nji diftim i shkurtë i sêndit, per të cillin na bje me folë. Do të jét edhè *i kthíllt, i njimenjishem (esatto) e i vrrenuem,* ashtû qi natyra e vetít e sêndit të skâjohen per mëndyrë, qi më nji turr t' a dájsh prej çë do tjetrit. Definicjoni *filozofik* qet vetun vetít kêntore *(essenziali)*, b. f.: *Nieri âsht nji frymuer i arsyeshem.* Definicjoni *rretorik* hapet

edhè mî cilltì ndollore e mas doret *(accidentali e secondarie)*, qi mâ fort i pergjegjin fillit, kû vret ndertimi.

II. ETIMOLOGIJA *(të rrjedhunit e fjalës)*. Âsht ardhja e bunimi *(derivazione ed origine)* i êmnit njitun sêndit, qi â xanë në gojë. Xiret argumenti prej kësaj gurrë, kuer êmnî vetë me domethanje të vet mundet me na zblue natyren a vetín e sêndit. Etimologija percjellet mâ të shumen me definicjon. Do shikjue, qi etimologija të jét pernjimênd e njimenjishme e më kohë per argumenta qi do nieri me xjerrë prej sojet, si edhè per temin qi â mârrë në dorë.

III. ENUMERACJONI *(të njehunit)*. Këtê e ké, kuer nji ka nji ênden veçtít *(particolarità)* mâ të pikatunat e subjektit. Sêndet e njehuna do të jén të dênja e me kohë per qellim marë të ndertimit, e marshtrue me ujdí e diftue bukurisht herë më nji mëndyrë herë më nji tjeter. — E perdorojnë të tânë shkrimtarët. Me tê kthjellohen, shtjellen e stolisen hieshem tejèt sêndet, me ânë të cillave dona me i çtitrue tjerët a me jau mushë mênden, a me i dyndë, a me i knaqë.

IV. RRETHANAT. — Në t' êdunit e sêndeve vín me kthjellue rrethanat e tyne mâ të pikatshme; e këto munden me kênë *të nierit, të sêndit, të kohës, të mëndyrës, të shkakut, të mjetit, të qellimit (shif në faqe 29. n. 6.)*. Por nuk ndollë gjithmonë m' u grumullue të tânë këta argumenta më nji tem: e ka 'i herë ká per të vjeftë mâ fort me e xjerrë argumentin prej nierit a prej sêndit, ndo 'i herë prej kohet a prej vêndit, ndoj herë prej rrethanave tjera. Kështû o ashtû si të jét, do të ruhesh mos me qitë gjâ të pavíshme a të shtrêmtë, e m' u orvatë gjithmonë me ju majtë vrrenimit *(precisione)*, njimenjís *(esattezza)* e kthjellimit.

V. KAVÌT E NDJEKAT, BUNIMI, LÂNDA E FORMA. Këta argumenta perdorohen shpesh nder shkrime filozofike, oratorjake, pershkrimtare, kuer prej kavíve, ndjekave, bunimit, lândës e formës diftohet subjekti i dênjë a per lavd a per të shám.

Ashtû Ciceroni ja nelton Cesarit butësín, kah e fali Marcelin, prej vertytit qi i kje *Kavì*.

Pater Segneri prej *ndjekave* e difton turpin e dorërrudhjes.

Âsht e ditun, se edhè këta argumenta, per me e prekë mênden e zêmren, do t' a kén të verteten per themèl, se pa tê ndertimi kishte per të dalë veç nji zgjânim retorik a sofistik *(amplicazione rettorica o sofistica)*.

VI. PERSHKRIMI. — Të njehunit e pjesve, t' êndunit e rrethanave, të kalxuemit e kavìve e të ndjekave, të lândës e të formës, etr. vìn sidomos kuer pershkruhen nierz e sênde, vênde e të bâme. Hìn pershkrimi në çë do ndertim prozet e poezijet.

§. 1.

PERSHKRIMI I NIERZVE. — Munden m' u pershkrue nierz të vertetë a të trilluem me mênd, mrêndja a jashtja e tyne, a njêna e tjetra bashkë. — Pershkrimi i mrêndes të tyne d. m. th. i harbes *(indole)* e i vesit, êmnohet *Etopé*. Pershkrimi i jashtes, d. m. th. i trajteve të korpit, i ftyrës, i stolìs êmnohet *Prozoprografì*. Pershkrimi i mrêndes e i jashtes bashkë êmnohet *Retratë*.

a) ETOPEJA.

1. Kjo mundet me kênë shum mëndyrësh, mas fillit qi kena e me ja levdue ndokuej vertytet e me ja

brigue të ligat, jasè me ja qitë bestarisht *(fedelmente)* të tâna bashkë nduret si të mêndes si të morales (vetìs).

2. Nomi i pár i *etopés*, kuer flitet per nierz të vertetë, âsht qi pershkrimi i tyne të bâhet nji me nji pá e fye kund historìn. E aq mâ fort duhet me i ndêjë kësaj rregull, sa mâ në dritë e në shêj âsht gjikimi qi ja ka bâ zâni atì nierit, per të cillin na bje me folë.

E çarsin ket rregull njatà historjakë, shkrimtarë rromanxash, poeten epiket e dramatiket, qi prej padijet, a prej hatrit, a prej diket me e zbukurue kallximin, na i shtrêmnojnë nduret e nierzve historjakë, a jau teprojnë të ligat e vertytet.

3. Kuer të pershkruhen nierz të trilluem me mênd, *etopeja* do t' a majnë *gjasen e të vertetes* kah i permêndë rrethanat e viseve e të kohëve, gjênjen *(condizione)*, lindësìn e vjett e atyne nierzve, qyshjen e çfarjen e veprave qi atyne u njiten.

4. Qyshkja marë per çë do etopé, lê të sillet mî nierz të vertetë o të trilluem, do të jét nji e perfaqun *(esposizione)* veçue e marshtrue si duhet. E prandej nuk mjefton me thanë, se ndokush âsht i mirë e i keq; por, per me e plotë etopén, â nevoja me i njehë nji ka nji të tâna nduert e nierit të mirat e të mrapshtat, e me i dá pjesë pjesë, si t' a lypin dora e shkalla *(specie* o *grado)* e mirësís o e sherrìs qi i njitet nierit, e si ká zakon me dalë njêni nduer prej tjetrit e m' u dukë me të bâme.

5. Kuer pershkruhen çmime *(pregi)* e gjymtime bashkë, nuk do të perzihen këto e ato më nji tubë, por si të jét qitë njêna faqe, do të delet bukurisht m' at tjetren.

b) PROZOPOGRAFIJA.

Nomet e saja mâ të parat shinohen këto:

1. Jashtja e nierzve *të vertetë* do pershkrue si e dìm pernjimênd prej pikturet, e prej skulpturet, a prej gojëdhanet: — e jashtja e nierzve *të trilluem* do të fugurohet mas gjêneve *(condizioni)* e mas ndureve, qi u vêhen atyne, e mas zakoneve të kohëve e të viseve.

2. Pikë së parit pershkruhen veçtìt, qi mâ të parat na e gjuejnë sŷnin, d. m. th. si â me shtat, a i neltë, e i shkurtë; mandej kryet, ashtû ânët tjera, tuj u nisë prej së neltit në teposhtë, e prej shtatit në stolì të veshës.

3. Pershkruhen sidomos veçtìt qi dahen në shêj; tjerat mâ të komunshme e mâ të zakonshme lêhen jashtë, per mos me e bâ pershkrimin të gjatë per së tepermit e të pa fuqì.

c) RETRATA.

Retrata, a pershkrimi i jashtes e i mêndes të nierzve bâhet mas nomeve qi u dhane sypri per njênen e per tjetren. — E perdorojnë shpesh jetëshkrojsat, elogistarët, historjakët e shkrimtarët romanxash.

§. 2. Pershkrimi i sêndeve.

Sêndet per t' u pershkrue munden me kênë të natyrëshme a të hartueme *(artificiali)*. Nomet i kan bashkë e janë:

I. me i prekë mâ së parit veçtìt mâ të pikatunat: lânden *(mole)*, çfarjen, ânen e perjashtme, ndertimin e permrêndëshem e perdorimin e tyne;

II. në të pershkruemin e veçtìve me e majtë rêndin e vêndimit a të perdorimit;

III. të tâna pjesët e pershkrimit do të vrasin më nji fill, a me qitë simplerisht retraten e sêndit njashtû si âsht, a me e vû sêndin per rrugë të lavdit a të perbuzunit.

§. 3. Pershkrimi i vêndeve.

Bâhet këso doret:

I. Ngulet pikëpamja *(il punto di vista)*, prej së cilles të kapet më nji shikim të tânë të pámit mâ të bukur qi ká vêndi;

II. Pershkruhen objektat mâ të pàrt, qi prej asajë pikë na gjuejnë sŷnin mâsparit, mandej objektat tjerë, qi grumullohen rreth të parve;

III. Lidhen bukurisht këta e ata, e të gjithve bashkë u ruhet ajò hije marë egersijet *(orridezza)* a kandësijet, njashtû si e ká natyra e vêndit, e sikuer e lypë ndiênja *(sentimento)*, qi pershkrimi qellon me t' a çue në zêmer.

§. 4. Pershkrimi i të bâmeve *(fatti)*.

Në pershkrim të bâmeve duhet:

I. me i pikatë *(notare)* sidomos ato rrethana, prej të cillave janë bâ kavijat, mjetet, ndjekat *(effetti)*, parardhjet e masardhjet *(antecedenze e conseguenze)* e të bâmeve, si edhè ato rrethana qi vìn me i cilltue *(qualificare)* të bâmet mas natyret qi kan e mas qellimit të shkrimtarit;

II. me e majtë rêndin **çka â para, para,** e **çka â mrapa, mrapa,** tuj i pershkrue se të cillat rrethana njênen mas tjetret, njashtû si i pat koha;

III. me shikjue në çë do sênd të verteten e gjasen e sajë. — Këtì nomit duhet me i ndêjë edhè kuer pershkruhen sende lojsa *(cose mobili)* e fanì natyret *(fenomeni naturali)*.

VII. LINDËSIJA E FARA. — Ka 'i herë në shtjellë të temit vìn me vû para ndoj perftim a ndoj kuturesë të pergjithshme, e mrapa me dalë në subjekt të posaçem. — Këjo mëndyrë êmnohet *arsyetim prej lindësijet në farë (argomentare dal genere alla specie)*.

Kundruell vìn ka 'i herë prej të qitunit t' idhéve të posaçme me xjerrë ndoj kuturesë të pergjithshme; e këjo mëndyrë êmnohet *arsyetim prej faret në lindësì*.

Nomet mâ të parat per këto arsyetime janë: e verteta e parecmeve *(verità delle premesse)*, drejtësija e të xjerrmeve *(giustezza delle deduzioni)* a të zbatimeve qi bâhen e zvedija *(spontaneità)* e të dalmeve prej të parave në të dyta.

Mëndyra e arsyetimit të pár perdorohet shpesh fort nder të hîme të çë do ndertimit kallximtarë, oratorjak, epistolarë e poetik. — Mëndyra e dytë hîn mâ të shumen nder të myllna *(conchiusioni)*.

VIII. TË KUNDRELSHMET. — Xiret argumenti prej këtyne, kuer per me ja rreshtue mênden kuej a me ja prekë zêmren, a me kënaqë edhè mâ, vêhet subjekti ballë per ballë me çka i rri kundra, b. f. kuer pershkruhet kândësija e prêndverës, qi e ndîn zêmra prej së pertrîmit të natyrës, tuj e vû me çka hoqme në dimen. — Ky arsyetim do bâ me krypë.

IX. SHEMELLTYRA. — Arsyetohet me *shemelltyrë*, kuer këndellet subjekti tuj ju avitë a para a mrapa

ftyren e ndoj sêndit tjeter, qi i pergján, e qi vín a me e kthjellue mâ mirë, josè me e zbukurue.

Shemelltyrët nuk do të xiren prej sêndeve të poshtra as të panjoftuna; do të jén të reja, të kjarta, t' ujdisuna me subjektin, të pershtatuna sa të munden natyrës e madhnìs së tì, e pernjimend t' afta me i dhanë dritë, me e zbukurue, pa ja tretë mênden njeti atì qi i këndon a i ndîn.

X. KRAHAZIMI. — Arsyetimi *me krahazim* bâhet tri mëndyrësh, d. m. th. tuj e krahazue subjektin me ndoj sênd tjeter a me ndoj nieri *mâ të madh* a me ndonji *mâ të vogel*, a me ndonji *njikamas*, e tuj ja zbatue subjektit çka thohet per sêndin a per nierin. Fort vìn ky arsyetim me i dhanë ligjiratës herë nji hije herë nji tjeter, e kjarim e fórc.

XI. NDOLLÌNAT. — Në shtjellë të temit, per me i kthjellue idhét edhè mâ mirë, me u dhanë dritë argumentave, me shtitrue, me ja mushë mênden kuej e me kënaqë, vìn sa s' ká me prû ndoj ndollinë a të vertetë a në gjasë të kësajë. Mundesh me e xjerrë prej Historís Shêjte a të shekullit, a prej çka ké pà a ndî ti vetë. Porsè ndollina do t' i bìn subjektit krejt per shtat, e do të kallxohet me mâ të madhen të vertetë e të jét në shesh. — Msojtari i Hyjnueshem Krishti i Lum kurr s' i flitëte popullit pa ndollìna e shymtyrna: *Et sine parabolis non loquebatur eis.*

XII. DISHMIMET E AUKTORITETI. — Per dritë e perforcim të temit sherbejnë dishmimet e auktoriteti i tjeter kuej. Fort e fort perdorohen prej predikatarve të Kishës, të cillët nomotisin (*citano*) copat e të Shkruemit Shêjt, t' Àtneve të Kishës e të Theologve; —

Shkrimtarët e shekullit xânë në gojë kuturesat e filozofve, të redimtarve, të poetneve e të ligjëdhanseve, fjalët popullore, thanat e nierzve t' auktoritetshem, dokumentat botnorë e të posaçem etr.

Dishmimet do të jén pa farë shtrêmnijet, njimenjishme *(esatte)*, do t' i pergjegjin temit e qellimit të tí, jo të hapta, as të gjata, as grumullue mar' e mrapshtë: — rruvít e të Shkruemit Shêjt *(testi sacri)* nuk do të nomotisen në çashtje shekullore, veç prej shterngeset e me sajdì të madhe fort; as rruvít shekullore nuk do të hîn në çashtje kishet, perpós me kênë se e lypë filli i sajë; *noli miscere sacra profanis.*

V.

Qortimi logjik i argumentave.

1. Çka âsht Logjika e qortimi logjik.

Logjika âsht shkencja qi mson me mêndue ndrejtë e me arsyetue. Rregullimet e saja rrjedhin prej natyrës së vetë të kuptimit *(intelletto)* të shëndoshtë. Kush prej natyret âsht ndjênjemirë *(ha buon senso)* mêndon mâ të shumen e arsyeton ndrejtë edhè pa i xânë parimet e shkences logjike, pse ká logjiken e natyrës. Qortimi logjik i idhéve âsht e verteta e drejtësija e tyne në lidhënì të ndrejtë e n' ujdì me rregullime të logjikës.

2. E verteta e drejtësija e idhéve sá nduersh.

E verteta e drejtësija e idhéve mundet me kênë e *shkëputun* e e *lidhun (assoluto e relativo)*. Nji idhé âsht e vertetë e shkëputun, kuer komunisht u pergjegjë sêndeve si janë *(alla loro realtà)*. — Âsht e lidhuu, kuer

e verteta nuk mahet veç se me ndoj rrethanë a në ket a n' at nieri, josè i perket veç qellimit të posaçem t' atì qi flet a shkruen.

Thana " — Na duhet të gjithve me e dashtë atdhén — „ âsht nji mêndim shkëputënisht *(assolutamente)* i vertetë, sepse shkon mas ligjet të natyrës.

Thana " — Të tânë bota âsht atdhé per mue — „ âsht, po, nji mêndim i vertetë, porsè â lidhë per njat mëndyrë të posaçme, qi ká ky a njaj per kah të kênunit e të mênduemit.

Këto dý propozicjone — "kush do me kênë i zoti per gjithshka, do të guxojnë me bâ gjithshka„ — Kush do me kênë i zoti per gjithshka, nuk do të guxojnë me bâ gjithshka — diftojnë nji të vertetë të lidhun; të paren e ma politikani guximtarë e mas sojet punon, të dyten i mêçmi e i urti.

3. E verteta *e shkëputun* âsht nji pajë, qi lypet domosdo per më muejt me shtitrue, e âsht gjithsejt e fuqìshme per me ja mushë mênden kuej e me ja dyndë zêmren, pse vetun këjo e vertetë nuk dron kundershtime hamêndesh.

E verteta e idhéve, qi âsht e lidhun, u nepet ka 'i herë poetneve t' a perdorojnë, e sidomos dramatikve, të cillve u bâhet vênomi *(concedesi il privilegio)* me e vû në kamë të vertetes të shkëputun, qi âsht e arsyes, të verteten e lidhun, të cillen e kan per vedi fantazija, pësimet, gabimet, veset e mrapshta të nierìs. Shkaku pse u bâhet ky venom âsht, qi tuj luejt me ndryshime e me kundrorë *(l' effetto dei diversi e dei contrarii)*, t' a

qesin mâ në dritë bukurìn e të vertetes e të mires të shkëputun e nevojen qi kena per to.

4. Si fyhet e verteta e drejtësija e mêndimit.

I. Fyhet, kuer mêndimi nuk bje në nji e s' u pergjegjë mêndimeve tjera qi i vîn para o mrapa;

II. Kuer mêndimi âsht kundertàr *(contradditorio)*, kah pohòn çka para kà mohue, a anasjellas;

III. Kuer, tuj u kapë fillimit *(petizione di principio)*, shtjellohet nji çashtje me njat çashtje vetë, b. f.: *Pse shpirti i nierit âsht i padekshem? âsht i padekshem, pse s' des kurr.*

IV. Kuer me rreth të shtrêmtë provohet ndoj propozicjon me ndoj tjeter, qi të verteten e ká të varun per at të parin; josè kuer diftohet ndoj sênd i panjoftun a i pasakët me ndoj tjeter të panjoftun a të pasakët, b. f.: *sikuer me dashtë me provue, se të tanë hyjt janë të populluem pse ndokush ká mêndue, pse hâna âsht e populluеme.*

V. Kuer puna e ndoj të ndollunit bâhet me dalë prej ndoj të ndollunit tjeter, qi â dukë perpara e s' ká kurrfarë të perpjekunit me at të parin, b. f.: *Këto të zeza na kan rá pse i prûni hylli me bisht.*

VI. Kuer prej ndoj të vertetes të lidhun xíret ndoj tjeter e shkëputun, a kuer prej ndoj të ndollunit të posaçem qitet ndoj gjikim i pergjithshem, b. f.: *U tut nji Shkodranë,* prá të tanë Shkodranët kênkan tuca.

VI.

Me i vêndue idhét si duhet.

Këtû xên vênd Dispozicjoni a rreshtimi, per të cillin kena folë në faqe 30.

VII.

Me u dhánë idhéve hijen e elokucjonit të pervetçem.

Elokucjoni del i hijeshem kuer âsht i *dlirët, i pervetçem, i ujdisun, harmonik* nder fjalë e nder fraze, me të cillat âsht bâ biseda.

§. 1.

Dëlirnija i vjen tuj perdorue fjalë e fraze shqyp, të rreshtueme në fjaluer e të xânun në gojë të komit e të shkrimtarve mâ të qiruem. — Dëlirnìn e prishin:

a) Barbarizmat, a fjalët e mëndyrët e të folunit, qi i tëhujen gjûhës s' onë, si edhè fjalët e frazet t' ona kuer kah mëndyra e kah domethanja nuk ecin per at rrugë qi mâ me arsye e mâ zakonisht â rrahë prej Shqyptarve;

b) Neologizmat, a fjalët e reja të perdorueme pá nevojë, si edhè fjalët shqyp kuer pa arsye perdorohen me domethanje të rè. — Të dalmen ndoj sênd i rì, lypet ndoj shêj i rì qi t' a diftojnë; e këjo neologì âsht e nevojshme: por neologizmi bân me qeshë. (Tommaseo).

Hetimet e reja na prûne edhè fjalë të reja, b. f.: *Torpedore, mitraloz, gramofon* etr. Na duket se fjalët e *shkences*, b. f.: *Theologí, filozofí, jurisdikcjon, statu quo, per se, per akcidens, secundum quid* e tjera këso doret, sikuer edhè ato fjalë, qi ndollin gadi pá ja dá në të folun komun të shtitruemve, b. f.: *Auktoritet, universitet, moral, morale, objekt, subjekt, diplomë, proklam,* etr. janë per t' u perdorue njashtû si janë, veç me jau dhanë, sa të mundena, të mêmit shqyp. Ne e pár duken të

tharbëta këto fjalë, por tuj u shkrue e tuj u folë bâhen t' amla prej motit e hîn krejt në gjuhë t' onë. Po kuer, pà na u shkye veshët, mundet fjala e rè m' u ndertue prej gjuhes s' onë, âsht e ditun se s' na pret kush mos t' i ndertojmë, b. f.: *Gojëdhanë, rrahatore (batteria), perrafme (battaglia)*, etr.

§. 2.

Pervednija *(proprietà)* âsht qyshkja mâ e para e palcnore në çë do ligjeratë, pse neper tê diftohet nji me nji i caktueshem *(in modo preciso)* me fjalë të vet çë do sênd e çë do idhé, tuj shkue mas perdorimit mâ t' arsyeshem e mâ komun t' atyne qi flasin e shkruejnë mâ mirë.

Fyhet pervednija tuj perdorue fjalë, qi a mâ fort a mâ pak a edhè ndryshej e qesin mêndimin, qi nieri do me e çilë.

§. 3.

Per Ujdín shif në faqe 24. tu n. 5.

§. 4.

Fjalët janë shêje idhésh e janë edhè kumime. Më sa janë shêje idhésh dón dëlirnín, pervednín e ujdìn; më sa janë kumime, dón harmonín. — Harmonija mahet në kumim të fjalve e në të sjellun të vargjeve qi të jét i kollajshem per shqyptim, pá t' u marrë goja per të ndeshun nderzânash të vrazhda a pá e majtë gjatë të haptit e sajë per vjanim të ndoj zântores, b. f.: *A â arë* e frytëshme këjo? në vênd qi me thanë: *A thue âsht arë* etr. josè ndryshej. Kumimi do të jét edhè

i amel a i fórt per veshë, njashtû si t' a lypin lânda *(materia)* e filli i ndertimit.

VIII.

Me e perdorue me krypë të folmen e fytyrët.

Artikulli I. *Mî Tropa.*

Perpós dëlirnijet, pervednijet, ujdijet e harmonijet me i dhanë hije të folmes vín shpesh herë tropat (me sjellë m' ânë tjeter) e fytyrat. — Tropat i kena, kuer per me hijeshue e me e forcue edhè mâ biseden, i diftojm idhét me fjalë e me mëndyrë tjeter, qi s' janë të tyne. Tropat janë dý llojesh: Tropa fjalësh e të ndertuemësh *(costrutti)*. Atà të fjalve janë: *Metàfora Sinekdokeja, Metonimja, Antonomazja,* e janë mâ të parat. Atà mâ të parët e të ndertuemeve janë: *Allegorija, Ironija, Iperbolja* e *Perifrazi.*

§. 1.

Metafora, mretnesha e tropave, âsht të diftuemit e ndoj sêndit, a të ndoj cilltìs a të ndoj vepres me ndoj fjalë qi shênjon tjeter sênd, a tjeter cilltì, a tjeter veper qi kà ndoj ér *gjaset* me sêndin a cilltìn, a vepren qi dona me e permêndë.

Hîn nder substantiva prej gjasimit të sêndeve, nder adjektiva prej gjasimit të cilltìs, nder verba prej gjasimit të vepres.

Bâhet pêsë mëndyrësh:

1. tuj ja pështetë ndoj frymorit fjalen, qi i perket

ndoj frymorit tjeter, si me thanë: Mos **leh** kundra shokut;

2. tuj ja pështetë ndoj sêndit qi s' kà frymë fjalen, qi i perket ndoj sêndit tjeter edhè ky pà frymë si m. th.: Pika **xhevahirit** (e voeses) xhixhillojshin neper gjeth të drandishtes;

3. tuj thanë per ndoj sênd qi s' kà frymë çka thohet per frymorë, b. f.: U **terbue** Kiri e s' e **duroj** pênden;

4. tuj thanë per ndoj frymuer çka thohet per sênd qi s' kà frymë, b. f.: Fjalët e tija ulshin **dhén.**

5. tuj perdorue zanime tjera, a fjalë popullore, a qi vrasin njeti në vênd të fjalve të pervetçme, si me th.: Ma mirë **sokol** nji ditë, se **sorrë** nji vjetë, kinsè: ma mirë trim, edhe pse jetë shkurtë, se qyqàr e i pavlìshem me jetë të gjatë.

Katakrezja perdorohet prej shterngicet kuer s' ká fjalë tjeter me diftue ndoj sênd, b. f.: *kamët* e tryezes; *qafa* e malit; *bishti* i pêndës etr. — E xânë në gojë sidomos fëmît e të padijeshmit.

Vín metafora me e qitë stilin mâ të kjárt e mâ të fórt; me i dhanë hije; me i rà shkurt, sepse me nji fjalë të vetme çon shum mêndime të posaçme per rreth të fjalës paranike, si me th.: Eja, morè *grêthë*, e banu *bletë!*

Kanunet e Metafores. 1. Gjasimi i sêndeve, prej të cillave xiret metafora, do të jét i ndrejt e i kjárt.

2. Pós gjasimit, do të jét nji farë permaset *(proporzione)*, me sêndin, të cillit i pështetet, as mos t' a rrisin idhén pertej se duhet, as teper mos t' a ulin.

3. Mos të xiret prej sêndeve të poshtra.

4. Mos të jét teper e nêltë per dije.

5. Mos të teprohet me të.

6. Mos të jét tjeter e tjeter, pa u marue fjala endè, si m. th.: Per nji **pê** të hollë po më mahet **në kamë** jeta e vishtìr, në mos më nimoft kush, po e preku **bregun** me të shpejtë.

7. T' i pershtatet stilit të ndertimit.

8. Të jét natyret shqyptare.

§. 2.

Sinekdokeja âsht të diftuemit e ndoj sêndit me ndoj fjalë qi shênjon sênd tjeter, qi â *ngerthye* me at të parin — a qi t' a *ngerthejnë*, — Bâhet:

1. tuj e marrë tanësìn per pjesen, b. f.: **Déti** (shkulmi i tì) e rreh gumen pà ja dà, por kot;

2 tuj e marrë pjesen per tanësìn, b. f.: S' e kam vû **kamen** (s' kam hî vetë) n' at shpì;

3. tuj e marrë lindsìn per faren, b. f.: Këndoje gramatiken, e ké per të pà çka të thotë **libri**;

4. tuj e marrë faren per lindësìn, b. f.: Mos jeto si **baktì**;

5. tuj e vû njejsin per shumsin, b. f.: Â çue **Shqyptari** në kamë;

6. tuj e permêndë landen per sêndin, b. f.: Kà korrë krena **çeliku** i tì.

§. 3.

Metonimja âsht të diftuemit e ndoj sêndit me ndoj fjalë qi thotë sênd tjeter, i cilli me atê si âsht marrë vesht prej nesh, kà lidhënì të madhe fort.

Bâhet 1. tuj diftue ndjeken në vênd të kavìs, b. f.: E fitoj buken me **djersë** të ballit; e do me th. me

mundë prej të cillit vjen djersa;

2. kavìn në vênd të ndjekës, b. f.: Aj kà **zêmer** per mue; kinsè *dhimë, mishërír, dashtnì*; ahte qi n' at mênden t' onë, dalin prej zêmret;

3. ndertuesin e sêndit per sêndin vetë, b. f.: Kush kà per t' a sjellë shqyp **Dantin**? kinsè vepren e tì *la Divina Commedia*;

4. zotnorin per sêndin e zotnuem, b. f.: Aj **Kapitan** (ushtrija e tì) kje thye në luftë;

5. abstraktin per konkretin, b. f.: Gazi i **pafajnís** (i të pafajve) — Ja hoqa gojës e ja qita **nevojës** (skamnorit).

Abstrakti shênjon cilltìn më sà kundrohet dàmas prej subjektit a si me th. **pá shtat**; konkreti per kundra e shênjon në subjekt o **me shtat**;

6. shêjin per sêndin e shenjuem, b. f.: **Zamakun** per të Dlirtit shêjt; **Drandofillen** per Dashtnìn;

7. pershìsin per të pershìmit, b. f.: Fatbardhë ajo **shpí** (robt e sajë);

8. veglen per punen qi bâhet me tê, b. f.: Jé per **shát**, e jo per **shpatë**.

§. 4.

Antonomazja bâhet:

1. tuj i êmnue nierzit zâmëdhaj prej atmes së tyne, b. f.: **Kruetani** kreshnik (Skanderbegu);

2. prej êmnit të babës a të gjyshit, b. f.: **Dedajt, Gjonejt.**

3. tuj i êmnue nierzt me êmen të do tjerve mâ të permêndun, me të cillët atà kan gjasë me zanatë, me zyre, me vertyte, me mocë, me vese, b. f.: Aj âsht

Mecenati (nji qi u bâte krah Letrave e Hartistave) i Klubit Shqyp;

4. tuj i êmnue nierzit prej ndoj të bâmes së tyne, qi kà mârrë dhén, b. f.: Papa **i Zojës së Paperlyeme** (Pio i IX);

5. tuj i êmnue vêndet prej do vêndeve tjera të permêndunda, me të cillat kan disì ndoj gjasë, b. f.: Këjo lugje âsht nji **Eden** i vogel (parrîzi i dheut);

6. tuj i êmnue shkencet prej livrorve të tyne mâ në zâ; b. f.: **Platonin** per filozofín. — Ket e kan zakon Poetnit.

§. 5.

Alegorija difton perftime *(concetti)* të plota neper mjet të fjalve, qi a unjî a më ndoj pjesë janë metaforike: e prashtû êmnohet *metaforë e vijanueme.* E ndertueme me fjalë unjî metaforike âsht **e thjeshtë**; me fjalë kû metaforike, kû të perveçme âsht **e perzieme.**

E thjeshtë:

Lundric' e lét	Me kênë se gjuen
Mos neper dét;	Do njila në Buen,
Atŷ â mnéra	Në rrezik s' po jé,
Kuer çohet éra.	Do të holla i ké.

Të perziemen e ké nder përralla, nder shymtyrna e këso doret. Si njêna si tjetra do të jét,

1: e shkurtë, e kjartë, e pershtatun mirë subjektit hijenue nen tê. — Pat shkrue bukur nji Shkrimtarë francez: *Alegorija banon më nji pallaz të nderpasëshem*; e desht me thanë, se veshtrimi i sajë do të kuptohet kjarisht;

2. metaforat, me të cillat â bâ, do të vrasin të tana m' at subjekt vetë, e do të perpiqen krejt bashkë.

§. 6.

Ironija del, kuer perdorohen fjalë, qi prej rrethanave të sêndeve a prej kumimit të zânit i bîn krejt kundra njatì veshtrimit qi kan prej vedit, b. f.: *Të lumët pushka, o burrë!* kuer i thohet ndoj tucit të keq.

Do të jét e drejtë e e kjartë, qi të merret vesht domosdo, se veshtrimi âsht tjeter.

Kuer ironija kà në vedi gaz t' idhtë, atbotë êmnohet **Sarkazem**, b. f.:

Gëzoju, o Firenc, se në kaq madhnì jè njitë,
Se per dét e per tokë jé tuj rrahë fletat,
E neper dreqen êmni i jyt shetitë. (DANTE).

§. 7.

Iperbolen e kena, kuer i madhnojmë sêndet a i voglojmë tuj perdorue fjalë, qi domethanjen e kan shum mâ të fórt e mâ të bût, se s' janë atò sênde pernjimênd, b. f.: Ti po ecë me **kamë breshket.** — Të **tânë bota** flet per tý.

Do perdorue veç kuer t' a lypin dora e sêndeve e e ahteve.

§. 8.

Perifrazin e bâjmë, kuer me nji rreth fjalësh pak mâ të gjânë, thona çka kishim muejtë me qitë mâ shkurt, b. f.: *I lumi Zot e kà dashtë djalin t' and bashkë me Éjë në Parrîs* (ká dekë).

E Virgili:

„Tesh mâ tymi po del njatje prej batllash,
E mâ të gjata po bîn hijet prej malit." (Po bâhet vonë).

Artikulli II. *Mî Fytyra.*

Fytyrat retorike janë mëndyrë të posaçme me i perdorue fjalët e me i qitë idhét e ahtet, per me i dhanë bisedës fuqí e stolí e ndryshim.

Mâ të parat janë:

1. **Nëdytja.** Këtê e kena tuj e nëdytë s' afermit ndoj fjalë, ashtû qi të bâjnë pershtypje mâ të fórt, b. f.: **Tý t' a** porosita ket punë, **tý t' a** laçë në dorë.

2. **Sinonimja.** Kuer nëdytet ndonji idhé ajo se ajo, por me fjalë tjera per mëndyrë qi mâ i fuqíshem të dalin diftimi, b. f.: *Tesh me Tenzón vosh, udha e marë prà, hiqmu qafet, del jashtë.*

3. **Konjunkcjoni.** Nëdytet lidhja *(copula)* para do subtantivave a do adjektivave, a do verbave per me e forcue edhè mâ diftimin, b. f.: Hyji âsht njinji përanë **e** nder pataloqe **e** nder shpija **e** nder fusha, **e** në çë do vênd si kishet, si shekullit, si fisnik, si t' udobtë.

4. **Të Dámit.** Kuer njehen shum sênde pá grimcen lidhëtore, ashtû qi lektori t' i peshojnë nji ka nji b. f.: *M' a shikjo ket punë me kujdes, me zêmer, me shpìrt.*

5. **Të Ndalunit.** Kuer më nji ças këputet vargu i fjalve, qi të marrin vesht tjerët çka s' permêndet, b. f.: *I mjerí vetë! Madje të mjert na, qi e buerme në pak dit, e buerme... së më bân zêmra me e thanë.*

6. **Apostrofe.** Kuer u sìllet biseda të dekunve, josè atyne qi janë njeti, josè sêndeve pá frymë e pá mênd, b. f.: *Po tí, o shpì, kû ndolli ky kob, si s' u shpartallove?*

Këjo fytyrë ndertohet zakonisht nder ahte të forta, sidomos të galldimit e të pikllimit, kuer arsyeja âsht, si me thanë, rrëmye prej telkimit *(trasporto)* të fantazís e të ndìesìs.

7. **Prozopopeja.** Kuer të dekunit, a frymorët, a sêndet të pá frymë bâhen me mârrë vesht, a me folë, a me veprue, b. f.:

"Shka ké, zog, qi rrî kaq idhun
M' at kafas, e nuk po këndon?
Jam këtû mrêndë si rob i lidhun,
Prandej zêmra s' ká se gzon.„

Por edhè këjo fytyrë hîn nder subjekta të madhënueshem e të dêjë, qi të tânë natyra të pjestohet disi me ndjenjet e shkrimtarit. Do të jét e shkurtë.

8. **Antitezi.** Kuer fjalët u kundershtojnë fjalve, kuturesat kuturesave, per me e qitë mâ në dritë perftimin e me e bâ mâ të gjalltë, b. f.:

"I vështìr e i shkueshem; i tharbët e i amel jé,
As me tý s' më nepet as pá tý me kênë.„ (MARTIALIS)

9. **Ipotipozi** i pikturon sêndet nji me nji, si me i pasë para sŷsh, b. f.: "I hypi vnéri Pashkazit: balli ju mrrudh, vetllat ju mshtullen, ftyra ju mrrol, sŷt ju bân gjak, i ahtë e i terbue u bâ shêmlli i tì, e kaloj egersinen, e m' at mëndyrë i nguli ata sŷ krreqë më ftyrë të kësaj vajzes të bút e t' úrt, keshem mund t' a frigote„ (Jeta e Shë Luçís — GJEÇOV).

10. **Shkalla** ndertohet tuj u njitë prej nji idhés m' idhé tjera per herë mâ të forta, b. f.:

"Dragonesha mas ujkut, ujku i zì
Mësŷen kingjin, kingji barin, ashtû ngrehet
Koridoni prej tejet tretë në habì.„ (VIRGIL.).

11. **Mënjâna** ndertohet, tuj bâ kin si me e lânë ndoj sênd pá e diftue, e në kaq diftohet, b. f. "*S' po tham se ti ké luejt dje gjith diten e lume.*„

12. **Lânen** e kena, kuer tjetrin, me të cillin rragatena *(disputiamo)*, e lâm disi me pasë arsye, per me e shterngue mandej me na dhanë arsye edhè neve n' at punë, qi na duhet mâ fort.

13. **Të Vártit** bâhet, kuer mjeshtrisht varrakatet të myllunit e bisedës me i ngucë tjerët edhè mâ fort me ja pá fundin.

14. **Të Çilunit**, kuer sillena prej atyne, qi na ndiejnë e u lypim këshíll, tuj e dít mirë, se këshilli i tyne do të jét njashtû, si e dishrojmë na.

15. **Nëdyshimi** ndertohet tuj bâ kin se s' dím çka me thanë e kah me ja majtë. Këso doret i veshet sêndit nji farë randësijet, b. f.: „Tuj dashtë vetë me t' a levdue zêmren e bardhë, *kah kam per t' ja nisë? Kû do të vetem me bisedë?*"

16. **Të Qortuemit**, kuer diftohet ndoj ndiesí, e mrapa qortohet mjeshtrisht e ndreqet me ndoj tjeter, qi âsht mâ e fórt, b. f.: „E ky gjaksuer â gjallë. Gjallë? *Madje ju po e shifni vetë ndêjun në ket kungare*" *(assemblea)*.

17. **Të Pëvetunit**, bâhet kuer per me e ndezë biseden, i pëvesim tjerët per çka mundena me pergjegjë na vetë, b. f.: „*Kuej i bân zêmra me thanë, Zoti s' â gjâ?*" — Âsht fytyrë fort e vjefshme me ja ndërrue doren ligjeratës.

18. **Thrrita** *(esclamazione)* bâhet, kuer nieri prekun në thalb të zêmres del në bisedë me ndoj interjekcjon të diftuem a të nenkuptuem, b. f.: „*Pásh tmerime shum!* Gjytetin qi heret kje i pari i të gjith nahijeve shtrue nen telozen, Zojen e gjindvet me futë në krye, kalán e trimave rrênue."

19. **Luta**, kuer i sillena butësís, dhimes, zêmres së bardhë t' atyne qi na ndîejn, e i lusim per ato sênde, qi kan mâ në stimë e per shpírt.

V. O. — Tropat e fytyrat e retorikës na i bje mâ fort në gojë natyra, se shkolla. Mjeft me vûe oroe gjinatorët kuer u flasin pinjollave të vet.

IX.

Mî Vargun.

Artikull i veçantë.

1. **Varg** êmnohet nji perftim *(concetto)* i plotë në vetvedi, bâ me propozicjone të lidhuna bashkë e të per shîme më nji rreth a mâ pak a mâ fort të hartuem *(artificioso)*.

Vargu i thjeshtë a bâ veç me nji propozicjon; e mâ fort se varg meriton m' u êmnue *gjikim* a *kuturesë* a edhè *propozicjon*, b. f.: „*E çmon vyrtytin deri vetë i keqi.*“

Varg pernjimênd i thón të **bashkanjitunit**, i cilli do të két sadopak dý propozicjone; mundet me pasë edhe trí e kater.

2. Më nji varg dý propozicjonesh (varg dygjymtyrësh), këto munden me kênë a të dyja paranike, a njêni paranik e tjetri i vjerrtë josè i kllatun *(incidente)*, b. f.: *Sikuer shum degë dalin prej rrâjes të lisit* (i vjerrtë) *ashtû edhè vertytet tjera dalin prej rrâjes të dashtnís* (paranik).

Në nji varg propozicjonesh (trigjymtyrësh), a të trijat janë paranike; josè dý paranike e të dyjat tjera të vjerrta, a njêni i vjerrtë e tjetri i kllatun b. f.: *Ndeshkimet e shpejta e të fuqíshme (paranik), thote nji filozof i permêndun (i kllatun), janë frê i fórt per po-*

pull, sikuer (i vjerrët) *çmimet dàmun me mênd janë ustim i madh per shpirtna të nelta.*

3. Propozicjonet në varg do të lidhen natyrisht: do mâ të gjata do të jén e do mâ të shkurta, e fundi herë më nji mëndyrë herë më nji tjeter; vargjet mos të dalin të tâna nji doret per numer propozicjonesh.

X.

Stili.

1. **Stili** âsht dora qi merr biseda a shkrimi prej cilltís t' idhève e t'ahteve; shkurt, prej mëndyret si shkrimtari i shef e i ndîn sêndet: kështû pikë së parit; mandej prej të zgiedhunit e prej rreshtimit të fjalve, e prej të lidhunit të tyne.

2. Stili **i madhnueshem** ká fjalë e ndiesina madhëníplote me e shtangë nierin domosdo, b. f.:

„Ah prej eshtnave t' onë kish të dalë ndoi frymë
Me e ndjek anmikun, më shpatë e më zjerm me e shqymë!" *(Virg.)*

3. Stili **i thjeshtë** perdorohet nder çashtje të zakonshme, b. f.: nder letra qi shkruhen, djaloga, msime shkollet, në të folun shoq me shoq e këso doret, b. f.:

Permî gjith lule — Â mreti i luleve,
Qi dalin në vér, — Â bukurí,
Une zamakut — E me dukë të kandshme
I bâj mâ ndér: — Shênjon pastrí.

Nuk duron fytyra të forta, si me th.: Apostrofen, Prozopopén, e këso doret.

4. Stili **i pergjystë** rrî ndermjet të madhnueshmit e të thjeshtit. S' ká madhëní fjalësh as kuturesa të nelta. Në ket stil, thotë Ciceroni, derdhen të tana hiret e hijeshinat, qi mundet me pasë fjala. Tregim:

Falemi, o Virgjin Mrí, o Vajzë fatmire!
Hìrplote, si me lule â plot prêndvera;
Zoti â me Tý; Ti jé bekue e dlire,
E zgjedhë nder gjith grá tjera:
Nder gjith grá tjera prej së Tenzot shênjue
M' u mishnue Fjala në kahnuer të tand të kullue.
O Shêjtja Mrì, o Nana e Perendìs
Lutu per né, qi per gjith ditë gabojmë;
Lute t' and Bìr, sá të jém per shteg të shkretìs,
E kuer ket sheg të marojmë:
Kuer t' a marojmë ket shteg, o Shêjta Mrì,
Na merr, qi të gëzojmë me Tý gjithmonë në lumnì.

Me e marrë stilin e mirë, lypet:

1. Qyshë prej fëminijet me i livrue fuqìt e shpirtit, qi njêna mos të ja teprojnë tjetres, por të ndimohen bashkarisht;

2. Me pasë per zêmer sênde të mëdhaja, fisnike e pernjimênd të dêja per t' u dashtë; krejt lerg çka turbullon veshtrimin, prishë fantazìn, perlyen zêmren;

3. Me e shumue në mênde t' onë visarin e idhéve me këndime, me kujtime e me vrême;

4. Në çë do bisedë, edhè shpijake, me folë nji me nji, me marështim, zhdrivllueshim e shqyp, pa perzie fjalë të hueja veç prej shterngicet;

5. Me e livrue njat formë shkrimit, qi na epet prej natyret, tuj marrë mrapa njata shkrimtarë, qi n' at formë u dáne në shêj per dije e mjeshtrì;

6. Mos me jau pritue ushtrimeve, qi do të bâhen me cenë per herë mâ të madhe, si kah idhét; si kah forma;

7. Me i zamaritë shkrimet mirë e mirë; këso doret ké per të ja bâ stimen Vetvedit, Letrave, Atdheut.

POEZIJA.*)

§. I.

Poezija âsht nji fjalë qi rrjell prej greqishtes e shenjon *krijim.*

Çka merret vesht per poezí?

Per poezí merret vesht ajo harte me të cillen shprehet e verteta, e mira e bukurija nepermjet të fytyrave e fjalve të zgiedhuna e të marështrueme me disà ligjë qi e bajnë të kandshme e vepruese *(efficace).*

Si mund të çansohet proza?

Proza mund të çansohet — fjalim asè shkrim i zgidhun, due me thanë, qi nuk lidhet me rregulla të vjerrshes.

Çë ndryshim ká proza prej poezís?

Proza âsht njaj kuvendim natyrisht rreshtue mas arsyes e zêmers, e sidomos mahet me sende e punë qi janë verevertè; poezija âsht nji veper e fantazìs e e hartes: nder sende të natyrës zgiedh mâ të bukurat, e tjera krijon qi nuk janë në natyrë, por qi munden me kênë; e gjithçka bân të gjàll e i pershkruen kjarisht e thekshem.

1) Ket tregim marë mî poezí shqype e kà ndertue nji Shkodranë i vlerët per kahë letratyra e jonë. Vetem njimdhetrroksin e kà ndertue i pavdekshmi Atë Xanoni.

Proza kondendohet per nji harmonì natyrishte, qi mos të vrasin veshin; poezija don nji numer muzikuer fjalësh qi t' a knaqin veshin, e qi, nepermjet të zâneve e theksave, t' i diftojë shpirtit veshtrimin e mêndimeve.

Në sá rênda dahen lavrorët e poezís ?

Lavrorët e poezìs dahen në dy rênda: *Poetë* e *vjerrshtarë.*

Poetë thirret aj qi, tuj lemun, pat prej natyrës dhantìn e krijimit, qi don me thanë me mujtë me xjerrë e me bâ prej vedit *Punë* (poëma) të mdhaja e të reja, tuj pikësue me njyje të freska, të gjalla e të shndritshme, gjinden, shtetin, ndiesinat, besimet e zakonet e kohës per të cillat flet.

Vjerrshtàr a vargëtàr, në tjeter ânë, âsht aj qi, edhe pà kênë poetë a krijues, din me bâ e me lidhë *Vargje*, të cillat janë nji tubë rrokesh të matuna mas thekses, a mas giatësimit e shkurtësimit të tyne, prandej Grekt e Rromakët vargut i thojshin edhe *mâsë (metrum).*

Si perbâhet vjerrsha a vargu ?

Në poezì shqype, sikursè edhe në poezì të gjitha giûhve të teshme, vjerrsha a vargu perbâhet prej nji numrit të rrokeve, e maten mas të ramjes së zânit a, si i thonë mas thekses mi disà nder to.

Numri i rrokeve të vargut ndrron, prej kahë shifet se ky mundet me kenë shum mndyrësh: gjith e cilla mndyrë kà êmnin e vet, qi e merr nga numri i rrokeve prej të cillave permlidhet. Thirret prà *Njimdhetërrokës* vargu qi kà njimdhet rroke, *Dhetërrokës* aj qi kà dhetë, *Nandërrokës* aj qi kà ndandë, e kshtu

Tetërrokës, Shtatërrokës, Gjashtërrokës, Pêsërrokës, Katrërrokës e *Trirrokës*, kuer të két tetë, shtatë, pêsë, katrë a trì rroke.

Fjalët dy a mâ shum rrokesh si mund t' a kén theksen ?

Fjalët dy e mâ shum rrokesh mund t' a kén theksen mî të sprasmen, mî të parasprasmen e mî të tjeterparasprasmen rroke.

Fjalëve, të cillave theksa ju bje mî të sprasmen rroke, ju thonë fjalë të *kputme*, sikuer; *edhè*, *bashkìm*, *themèl* etj. Atyne, qi e kan mî rroke të parasprasme, ju thonë fjalë *rrashe*, si: *dàshi*, *trìmi*, *punòni*, etj., atyne, të cillave theksa ju bjè mî të tjeterparasprasmen rroke, ju thonë fjalë rrshitëse, si: *trànguli*, *lèpuri*, *hèkuri brùmulli* etj., etj.

Si mund të jén vargjet ?

Tuj vûe orôe mas mndyrës me të cillat marojnë, edhè vargjet mund të jén prà rrasha, rrshitësa e të kputme.

Krash âsht vargu qi permlidhet prej aq rrokesh sà i duhen e qi maron me nji fjalë rrashe, si ky tetërrokës :

Kuer jé nisë të kam *porositun* . . . . .

Rrshitës âsht vargu qi maron me fjalë të vrapshme e rrshitëse; ky duket se kà nji rroke mâ teper, por nuk âsht kshtu, pse dy rroket e mrame njehen per nji të vetme, sikuer në ket shtatërrokës :

Kendon bylbyli *lìsavet* . . . . .

I kputun i thonë vargut qi maron me nji fjalë të kputme; edhe ky duket se kà nji rroke mângut, por prep nuk âsht kshtû, pse rrokja e mrame, përmî të cillen bje theksa, kà vlerë per dý, si te ky varg tetërrokës:

Atje shko pra *flaturìm.*

A vên oroe tî ndo' i sênd mî masë të vargut?

Vjerrshat shqyp maten, sikuer thame, me rroke e theksa, por kan edhè kto oroena:

I. Kuer nji fjalë qi maron me zântore ndeshet me nji tjeter zântore a fjalë qi fillon me zântore, kto bashkohen e perbâjnë nji rroke, si bje fjala:

E u. rro - pos. tem - plli e. Rru - za - lemi u. shkmy - e . . .
Va - la an - mi - kun. nder. të ndesh - na. s' e. dro - te . . .
Plu - mi i. an - mi - kut. keq. më per - shkoj.

Ndo 'i herë lêhet pà u bashkue zântorja me zântore, a per lêje poetike a per kumim mâ të hieshem, sikuer shofim nder poetë t' onë:

Zot. mî. gjâ. isht'. bâ. dorë - shtrêj - ti . . .
Por - si i. âm - li. fila - di i. e - res . . .

Në ket shemllen e dytë theksa bjen mî *âmli* e mî *eres* pà u bâ nji me dy *i* qi u ndeshen para.

II. Perposë fjalëve të kputme si *trim, gazmênd, perparim,* kemi edhè fjalë të pergjysta e të giata qi rrokja e mrame u vín sà' per dý, por vetun në fund të vargut, sikuer: *zânë, shpatë, luâ, Shqypní* etj. etj.

Po prajnë gjithkund e pergjithmonë n' Arbní . . .
28 Nanduer.

Prej rresës permlidhet në ferrë kularë - kularë . . .
Pika Voëšet.

§. II.

I. NJIMDHETËRROKSI.

1. — „Njimdhetërroksi âsht vargu mâ i nelti e madhështori nder të gjith, me të cillin munden me u pikësue mâ mirë – më nepni lirì me thanë kështu — të gjitha bukurìnat e fytyravet e të gjitha farët e të ndjemevet të zêmres. Ky, me harmonì të vet të randë e të pelqyeshme, e zotnòn mâ udobisht këndojtorin e i bân me provue gëzimin, butësìn, idhnimin, dhimen, amelsimin, dashunìn, e tjerat të ndjeme qi vlojnë mrênda vjerrshetorit.

2. **Si matet.** – „Njimdhetërroksi mundet me u matë trì mëndyrësh; mundet me e pasë theksen:

a) permî të gjashten rroke e permî të dheten, si në ket tregim toskenisht:

Nga malet si shqiponja trimereshë:

b) permî të katerten, mî të teten e mî të dheten rrokë si në ket varg gegënisht:

Me të folë të verteten, më sá Galatja më kishte...

c) permî të katerten, mî të shtaten e mî të dheten rroke, si në kto dý vargje, njêni toskenisht e tjetri gegënisht:

1. Dhè si luâna te mundni u esht dhene...
2. Un mênde lehti kujtoshe se pshatit...

3. **Çka bâjn theksat.** — „Mëndyra e parë, d. m. th. kuer theksa bjè mî të gjashten e mî të dheten rroke, i jep vargut nji tingëllim me hije e nji harmonì t'amel e të pergjysëshme, arsye per të cillen vjerrshetorët e mirë e pelqejn fort e e perdorojnë shpesh. — Theksa mî të katerten, mî të teten e mî të dheten rroke e bân vargun mâ të rândë e të tingëllueshem, per këtê

do perdorue jo fort shpesh, pse, ndryshe, arrìn (mërrîn) t' a lodhin veshin. — Së mramit mëndyra e tretë i jep vargut nji tingellim teper të zhurmëshem, e nuk âsht per t' u këshillue fort; pak tregime ndollen nder auktorë të mirë e vetem atŷ ku i lypë diftesa e mêndimeve.

4. **Theksa tjera.** — „Këto janë theksat, qi lypen domozdo në të lidhun të nji vargut njimdhetërroksë, por, bashkë me to, munden me u ndollë edhè theksa tjera; kështu hasim shum herë nder vargje këso doret, qi posë thekses mî të katerten e mî të teten, kan edhè dý theksa tjera mî të dyten e mî të gjashten rroke, e mî të dheten, ku si âsht muejt me e marrë vesht, duhet gjithmonë. Tregim:

M' a foli korbi shpesh prej ahit të vjeter...

Theksa mundet me rá prep edhè mî rroke tjera, por na nuk e shofim këtu nevojen me u shtŷe gjatë mî ket çâshtje e me i vûe oroe të gjitha mëndyrët e dyta me të cillat mund të theksohet vargu njimdhetërrokës. Po thona vetem, se kuer vjerrshetori e bân me rá theksen mî njênen a mî tjetren rroke nuk e bân kot; tuej e ndreqë vargun të vraptë a të kadalëshem, të randë a të lehtë, të butë a t' ashper të mylltë a të zhurmëshem, aj mundohet me i diftue në ket mëndyrë të ndjemet, mêndimet, psimet e idhét e veta, jo veç me fuqì e me veshtrim të fjalëve, por edhè me tingell e me zâ të tyne.

..... Vjerrshetorët italjan janë mjeshtra të pashokë nder hollime të teknikes së vargut, e kryeveprat e tyne mund të vehen perpara si pasqyrë e mund të merren mrapa me shum fitim.“ (Kështû mjeshtrisht L. Gruda në ljber të vet „Vargënimi në Gjûhë Shqype“ faqe 45).

II. PUBLI VIRGILI MARONI

Para se me e qitë shqyp me vjerrsha njimdhet rroksë nji kangë të tijen, po thona shkurt kush ishte ky poet.

Publi Virgili Maroni, i pari nder poeten latin, leu n' Ande (sot thohet: Pietole), pshat i vogel afer Mantuet. Shkollen e bâni në Milan, mandej në Kremonë, së mramit në Napull, kû xuni letratyren Greke, shkencet e filozofín. Duket se muer mrapa shkollen e Platonit. Tridhet vjeç botoj Bukoliken (dhet kangë baritore) me të cillen e difton evarìn (miradìn) e vet per Poljonin e Mecenatin, qi ja pshtuene bashtinen, qi triumvirat ja kishin dhanë nji veteranit. Me hije të kândëshme, qi u nep barìve, e parason Teokritin; me madhnì të pershkrimit e kalòn. Këndoj edhè Gjeorgjiken (bulkìn). Shtat vjet punoj rreth këtì poemit, qi duel bukurì: kurr natyra së kje pikturue me kaq hije me dije kaq të hollë, me vrojtime kaq të kthellta si ket herë. Virgili muer zêmer, e u vûe me e qitë Enejden. Dymdhet vjet u shkrî në tê, e diq pá muejt me e qortue, sikuer dishrote. Në ket poem epik dymdhet kangësh Virgili shkon pa ja dá mas poetneve Grek qi kënduene shpartallinen e Trojes e të ndollunat e fituesave kuer u këthyene në dhé të vet. Virgili i lên mrapa. Por, kû pikatë veçorija *(singolarità, originalità)* e këtì poetit âsht në forcë e në kthjellim të mêndimit, në të kulluetit e stilit majtun gjithmonë madhënisht, në pikturë të harbeve, në pershkrim të psimeve, nder duka të kândëshme, të pervajshme e të permnérshme e në ndjesì atdhetare. Duel këso jetet 52 vjeç në Brindizi me ditë 22. të Shtatorit, 18-vjet para Krishtit.

III. KÂNGË BARITORE E PUBLIT VIRGILIT MARONIT
(e para e Bukolikës)

Çâshtja e kangës — Perandori Caesar Octavianus tuj ja pas dá per çmim ushtrìs veterane arët e Kremonës e të Mantues, ju desht edhè Virgilit sikuer pshatarve tjerë, me e lëshue bashtinen e vet. Por i porositun Mecenatit me hìr të Poljonit, qi asò kohet gjindej me do legione nder atò vise, aj u perkujdes per tê tu Oktavjani, e Virgilit i pshtoj bashtina. Pershîn pra këjo kangë lavdet e Oktavjanit e të Kromës, lumsìn e Poetit e mjerimet e Mantuanve. Titri perftyron Virgilin, Melibeu Mantuant.

Melibeu e Titri.

Melibeu. — Titer, degmadhit rât nen mloje t' ahit
Ti me kallam tuj marrë jé kângë pyllore:
E dheut na skâjet t' onë na t' amlat lavra
Po i lâm; Atdheut po i hikim; hijekandshmen,
Nen hijesinë i shtrîm ti neper prozhme
Amarilen t' ushtojn po e çon jehonen.

Titri. — O Melibé, nji zot ket pagjë m' a bâni,
Êm zot per mue gjith hera; atinaj lëterin
Me e pergjakun kà shpesh prej vathes s' ime
Nji kingj i njomë. M' u sjell aj dha lirimin
Lopve të mia, si po shef, neper kullosa,
E mue me luejtë me frŷzë barjut çka më teket.

Mel. — Un s' po të smiroj, por bindem; e perzimja
Âsht hapë gjithkund per fushë. Qe vet i mjeri
Lerg dhìt e mia po i çoj; me dhimë po ngrehi
Edhè ket të shkreten, qi tesh sà dy edha,
Uzdaja e grigjës, i bâni atjè në lejthishta,

E atjè në lejthishta i la më nji shkam pá shtrojë.
Ah shpesh ket shplakë, e mêndezì s' e vrojta,
M' a folne lisat kuer i preku rrëfeja,
Shpesh prej ilnjes zgavriq m' a foli korbi.
Po kush aj zot do të jét, Titer, kallxoje.

Tit. — A e din qytetin, qi i thón gjindja Rromë?
Un mêndelét kujtojshe, o Melibé,
Se pshatit t' onë po i gjet, kû na barì
Me i ulë prej malit becat kém zakonin.
Klyshat njashtu me qêj, njashtu me nanat
Kingjat i vêshe në gjasë; i krahasojshe
Të mdhajat ashtu me të voglat sá e sá hera.
Por këjo kaq kryet e çoj permî qytete
Sa qiparisi nelt permî marêna.

Mel. — Po çë punë kaq të rândë me e pá ti pate Rromen?

Tit — Lirija; e lê se vonë e shikjoj t' amtin,
Masi nen brisk thîjoçe i bite mjekra,
Por e shikjoj, e mas sa vjetsh ja mrrînì.
Qyshë se Amarilja më ká, mue më la Galatja.
Me të folë të verteten, më sá Galatja më kishte
As per lirim s' e majte, as per frymë astrit
Titrin uzdaja, nonsè shum kurbana
Prej vathes s' ime i vîshin, mirëharrojsit
Qytet nonsè të melmyemt ja xêshe djathin,
Jo kurr në shpì grushti rândë me pare s' më kthete.

Mell. — Çuditun un per tý rrîshe, o Amarile,
Per çka ti zotat e zymnueme i klithshe,
E kuej në lis të vet i lêjshe varun mollat:
Ktej lerg ish Titri; vetë tý, Titer, gvênat,
Vetë krojet tý, tý vetë këto bîma të thirrshin.

Tit. — Po çka do të bâjshe vetë? Prej rroges lêjen
Me dalë nji grimë s' e kishe, as njeti më zota

Njekaq sŷmirë me më kqyrë me hasë nuk mujshe.
O Melibé, njiktû njatë lule djalit
M' a páne sŷt; atì me tym kurbanash
I truej motmotit dymdhet dit mî lëterna.
Këtû i pari aj djalë më pergjegji, kuer ju luta:
Lopët t' ueja, o djelm, kullotni, në sgedhë t' i vêni,
Sikuer perparandej, taroçat t' uej.

Mel. — O plak fatbardhë! Pra tŷ livadhet të pshtuene,
E mjeft per të deshtun t' and, sa do qi zalli
Tjerat po i mlon, sá do qi kneta u sillet
Kullosve pertoçark me cunktha lmashke.
Prej të panjoftunit gram s' kan delet barrsa
Me rreziguemun keq, as e brîjarit
E smûeta grigjë s' ka m' u perzì me t' anden.
O plak fatbardhë! Njiktû nder luma të njoftun,
Nder gurra shêjte, neper hije flladin
Ké per t' a gëzue. Në ket anë, i skâjit afer
Gardhi, pa dá kû me ja thithë vîn bletat
Fluturim shelqes lulen, shpesh me t' amla
Fershelimza per gjûmë tŷ kà me të njellun.
M' at anë, nen të neltin shkam tuj krekcue bulku
Ato kangë të veta kà me i hapë n' ajrì;
Nder kaq, kujdesi i jyt, vidatë zâmarrun
S' do të prâjn prej vidhit tuj gungutë me turtuj.

Tit. — Të lét prá n' ajr para me kullotë kan drênat,
E peshkun zbluet mî zàll me e lanun déti,
E të dyve shndrrue kufît, perpara Ararin
I tretni Part me e pì, Germanja Tigrin,
Se ftyra e tì prej zêmres s' onë po shlyhet.

Mel. — Por na prej ktej po shkojmë n' Afrikë të shkrumue-
Do në Shitje e në Kretë t' Oasit rrymë nder zalle [me,
Do të ngulna e nder Britan krejt dá prej botet.

Po kuer, mas kohes së gjatë, do të kthej nji hera
Nder kufîna t' êm dheut? Po kuer prej së lergut
Mas do kallcíve të ngrîta, e kësolles s' ime
Veshun me bûca do t' a shof prep strehen?
Ushtari i zì me i gëzue gjith këto sinjore?
Këta drithna nji barbár? Qe ku qytetsit
Fatzez zihija i shpiri! qe kuej t' onat
Arë me mûndë i livruem! O Melibé,
Tesh me pipa fillo dardhat me i lidhun,
Tesh hardhijat rreshto, se ngaejen ké!
Ah nisnju, o grigjë dikuer e lume, nisnju,
O dhìza të mija; jo mâ n' at shpellë bleroshe
I shtrîm prej së lergut s'do të ju shof prej krançash
Tuj pezullumun në shkam: s'do të këndoj mâ kângla.
Jo mâ në dorë t' ême, o dhì, lulet e liznes
E gjetht e shelqes s' idhtë me zgrapë mâ s' keni.

Tit. — Po ti ket natë tu un me bûejt ktû mundesh;
Dushk të njomë per tokë po shtrojmë; e molla t'amla
E kështêja të buta kemi e kos me shtama.
Â vonë, tymi po del njatje prej hatllash,
E mâ të gjata po bín hijet prej malit.

Shtjella e disá fjalëve.

Lavra: Tokët e punueme. — **E dheut**: Na skâjet e dheut t' onë. — **Hijekandëshmen**: Ti i shtrîm nen hije po e çon jehonen (ushtimin - eco) me ushtue neper prozhme êmnin e Amariles (êmen blegtoreshet) hije kandëshme.

Nji zot: Kështû e thrret Okiavjanin per llasë.

Ah shpesh ket shplakë: Të shkrepunit e rrëfés më ndoj lis e të kerkatunit e korbit prej ndoj lisit zgavriq ishte shêji i zí.

Por këjo kaq kryet: Por këjo Rroma. — **Qiparisi**: selvija. — **Marêna**: mrina, bîmë qi del afer ujit.

E shikjoj t' amtin: Tek e mramja m'erdh lirija, kuer fillova m' u plakë. **Amarilja, Galatja:** Qyshë se më ká Rroma, mue më lëshoj Mantua. **Galatja:** êmen blegtoreshet. Deri sà më pat në dorë Galatja (Mantua) Titrin s' e mate uzdaja etj.

Çuditun un per tý: Un u çuditshe, o Amarile, kah të shifshe tý në trishtim tuj i thirrë zotat e kah i shifshe mollat, qi ti i lêjshe vjerrun në lis të vet, e s' dishe se kuj ja lêjshe kështû. — **Gvênat:** gvejt, lis pishet.

Njatë lule djalit: Oktavjanin. — **Atí të motmotit:** Atí i kushtoj dymdhet dit të motmotit me tym kurbanash mî lëterna.

Sa do qi zalli: po i mlon tokët tjera dikuer punue bukur e shkretnue tesh prej luftash. — **As e brîjarit: e kojshís.** — **Në ket anë të skâjit afer.** Në ket anë, gardhi i skâjit afer, ku pà dà vîjn bletat fluturim me e thithë lulen e shelqes, kà shpesh me të njallun tý me fershelimza t' amla (të bletave) me tjetë. — **Tuj krekcue:** tuj krashitë, tuj këputë gjetht prej lisave.

E të dyve shëndrrue kufît: Aràri (Saona) lum i Frances, jo i Germanjes; Tigri (Tigil) lum n' Azì. Perpara Aràri e Tigri kan per t' a ndrrue shtratin e vet: i pari kà per të dalë n' Azì, i dyti në Germanje; e kështû Azjani kà per të pì ujë Aràrit, Germani ujë Tigrit, se të harroj tý.

E në Kretë t' Oasit: Do nder né do të ngulna me shpì në Shitje (kah mjezdita e Rusìs) e do nder zalle t' Oasit rrymë (qi rrjedhë me turr të fortë) qi âsht në Gjerìt e do nder Britan (Ingliz) rrethue prej detit, prandej të dàm krejt prej botet. — **Tesh me pipa fillò:** i thotë vedit me gaz t' idhtë (apostrofe ironike) shko tesh e shartoj dardhat, rreshtoj hardhijat, se ngae ké mjeft, e i duhej me dalë prej dheut të vet.

DHETËRROKSI.

Dhetërroksi i kà theksat në ket mndyrë: të paren mî rroke të tretë, të dyten mî rroke të gjashtë, e të treten mî rroke të nandtë; tregim:

O të frigu emun prej mnís qi do të vîje...

Masi në giuhë shqype janë shum fort fjalët njirrokse, nieri âsht gadi i shternguem të marrë mrapa nji mndyrë të dytë, sikuer shifet në ket tubë vjerrshash qi po sjellim ktu poshtë, ku theksa bjen edhè mî të paren; qé:

Zâ kumonet pse të presim nuk kemi,
E mjerueme sot dita s'e bán:
Si i nji grues, qi fatin e kjám,
Petku i lterit vejë metun â sot.

Disà shkrimtàr kan dashtë me rreshtue nen ket radhë vjerrshash edhè do tjerë, qi janë prep të permledhun prej dhetë rrokesh, por ndryshojnë kahë âna e thekses; per kta, të cillët munden me u dà nder dy vargje pêsërrokse, e qi per ket arsye thirren mâ fort *pêsërrokse të dyzueme*, do të flasim mâ poshtë.

Nji djalë i vorfen kuej nuk i dhimet
Kuer, si mue të shkretin, e mlojnë mjerimet?
Bora per së shpejti, tuj metë në vorfnim,
Kê per mue të ngratin ish' diell n' agim.

NANDËRROKSI.

Nandërroksi âsht nji varg fort pak i perdoruem; në giuhë shqype nuk haset gadi kurr, pse edhè në ndonji vjerrshë kû gjindet nuk âsht i mâtun mirë; si do qi të jét na po i apim ktu rregullen e mases së tì.

Ky kà trì theksa: mî të treten rroke, mî të pêsten e mî të teten, si:

Kush ja myti qyqes nanë djalin.

Lek Manzoni e perdoroj ket nandërroksin tuj ja vûe theksen mî të dyten, të pêsten e të teten rroke sikuer edhè ndeshim në ket tregim shqyp:

Lot derdhin, pikë gjakut grà e burra
Prej syvet, qi bâ janë si krue,
Mî vorrin ku trimi kje mlue,
Qi shoq sikuer vedin nuk la!...

TETËRROKSI.

Tetërroksi mund të thona se âsht vargu mâ i perdoruemi në giûhë shqype: kangët e vallet t' ona janë mâ të shumen e herës të permledhuna mî ket dorë vargut; ky kje zgiedhë per me kndue trimnìt e burrave e, edhè sot, vjerrshtorët t' onë i apin atì vêndin e parë.

Vargu tetërrokse e lypë theksen e parë mî të treten rroke, e dyta do të bìn mî të shtaten, si në ket shêmell t' A. Fishtës:

Me' i herë vallja u esht ke qiella
Dulen Engjujt nper vegime,
Ndêjne pezull hanë e diella,
Shujti bota gjâmë e ankime;
Zhurma e ferrit edhe ndalet,
Tuj pritë pezull se çë farë fjalet
Ajo Vashë e ré po qet.

Nder vjerrsha shqype shofim se ndrron prep theksa:

a) herë në të paren rroke, si në ket varg:

Qelli pak u turbullua...

b) herë në të dyten, si në ket tjetrin:

Nen mriz ndêjë me blegtoreshen...

c) herë në të pêsten, si te ky:

Fluturo te i rrimti qiell...

d) herë në të paren e në të pêsten, a në të dyten e në të pêsten, si në kta dy vargje:

1. Top me i rá shpirti s'i zhgulet...
2. Porsi breshni vîte plumi...

Me-çka duket tetërroksi e kà gadi të domosdoshme theksen, në treten e në shtaten posepo, por edhe në të pêsten rroke. Por me gjith kta, perdorimi i theksave âsht në dorë e në pelqim t' auktorit, i cilli kà me u diftue me të vertetë mjeshter kuer të dín me i dà e me i rreshtue mirë, e me i perdorue me vênd e me kohë, në mndyrë qi vargjet e tì t' i flasin per nji herë zêmres e veshit e t' i apin vjerrshes nji harmonì t' âmel e rrfysore, nji tingell të kândshem e të ndryshem.

Tetërroksi ndo 'i herë mund të perdohet si t' ishte nji katerërrokës i dyzuem:

Me dy cokla në voter plaka
Rri gjith naten e vajton...

SHTATËRROKSI.

Edhe në giúhë t' onë vargu shtatërroksi ká marrë të haptë tesh së vonit. Shtatërroksi kà nji harmonì ndlrojse, prejse i bje theksa, perposë mi të gjashten rroke, edhè mî ndonji të parat rrokje. Shemell:

Kto fjalë në dishír ty te kallne,
Harrove babë e nanë
E plang e shpí ké lanë:
Per nderë të Shqypnìs ti des!

O tohë prej gjakut zbrûe,
Pàsh burrat qi man në gjì,
Ti rujna ket djalë të rì
N' at vorr me të madh kujdes!

Ase si në kta dy vargje:

a). Trim i madh shqiptari...
b). Kishte me u kundershtue...

Po na pelqen me bâ edhè nji vremje tjeter e me thanë se vargjet shtatërrokse disà herë dyzohen e qesin kshtu nji varg të giatë katermdhetë rrokesh, i cilli mas italishtes, thirret *marteljan*, prej êmnit të vjerrshtorit Pier Jacopo Martello, qi e krijoj. Vargu marteljan as në giuhë tjera nuk âsht në zâ e perdorohet vetem nder vepra theatrore; në giuhë shqype mandej haset rràll herë, edhè mâ rràll gjindet i mâtun mirë. Qe ktu nji tregim:

Mi né nji hýll kshtu i ndriçem — mâ rreze së kà me lshue,
Nji zanë, si tý kaq të bukur — oh! do t' a presim kot...

GJASHTËRROKSI.

Gjashtërroksi kà dy theksa: të paren mî rroke të dytë e tjetren mî rroke të pêstë. Shemell:

Â natë, e rreh veri
Termares te rrmyeshme,
Njajë ravet te thyeshme
Kush njitet, i mjeri!
Nper krepa — me thepa,
Thju i eger me bisha
Kû 'rrvatet nder pisha?

Edhè vargjet gjashtërrokse âsht zakon me i dyzue e prej ktì bashkimit lejnë vargjet dymdhetërrokse,

qi êmnohen e thirren mâ shpesh *gjashtërrokse të dyzueeme* e janë shum të bukur, si kta:

O vllazen gazmonju! — nder zêmra trishtimi
Të ju fiket! të ju njallet — per mrênda sot gzimi!
Gazmoniu, gazmoniu! — se âsht ditë per me gzue?
Per né kà marue — vajtimi çë me sot!

PÊSËRROKSI.

Pêsërroksi mundet me u theksue në dy mndyrë, a permî të paren e të katerten rroke, a permi të dytem e të katerten. Mndyra e parë n' a dahet mâ e pelqyeshme, pse e qet vargun mâ të dlîr, të shpejtë e t' âmel. Qe nji tregim:

Ah po, nder fusha,
Nder male e kodra,
Porsì harusha
E rrebtë kje Shkodra:
Mledhje as kuvise
Popuj as fise
Së ja prishne të Flamurit
Namin jo kurr.

KATRËRROKSI E TRIRROKSI.

Katrërroksi kà dy theksa, qi bjen mi të paren e nmi të treten rroke. Tregim:

Oh sá kandëshme
Te prendvera
Me gjeth era
E voktë lot...

Trirroksi kà vetem trì rroke e theksen do t' a két mî të dyten. Tregim :

O natë
E gjatë,
Fryn era
Te dera.

Katrërroksi nuk haset shum herë nder vjerrsha shqype, por me gjith ktê a mirë me e njoftun pse i permallshem e i butë.

Sà per trirroksin âsht mirë me e lânë në harrim, sikuer edhè â lânë nder giûhë tjera, pse teper i shkurtë e t' i lên mêndimet me ngelë.

§. III.

Çka âsht strofa ?

Strofa, fjalë greqishte qi don me thanë të kthyem, âsht bashkim i disà vjerrshave, nder të cillat, të gjitha, a do, kan giasëramen me shoshoqen.

I. Nder masë të rregullshme të gjitha strofat donë sasìn e llojin e vjerrshave qi të jenë njinji, ashtu edhè rêndin e giasërameve si u fillue së parit.

II. Lloji e numri i vjerrshave e shijimi i giasërameve do t' i pergiegjet madhnìs së mêndimeve e sojit të ndiesinave mas tregimeve të klasikve.

III. Çë do strofë, pergjithsisht, do t' i két foljet a perjodat e kryeme.

Sá mndyrësh mund të jenë strofat?

Strofat mund të jenë shum mndyrësh :

I. Tetëshe, qi janë perbâ prej tetë vargjesh, të cillët âsht mirë qi të jenë të gjith njimdhetërrokse e të lidhun me giasërame në ket mndyrë : i pari, i treti

e i i pêsti bashkë; i dyti, i katerti e i gjashti prep bashkë e i dy të sprasmit nder vedi, si në ket:

E ndiell bylbyli të bukuren prêndverë
Në prozhme me máll mî gêma të rí tuj kndue;
E diftojnë kreshët e nelta e fusha e blerë
Me gjeth e me bár të njomë per gjithkahë mlue;
Drandofillja e kallxon me të kandshmen erë,
Me boça, qi lulishten kan gazmue:
E ndiell, me vedi e bje nji e lehtë puhí,
Qi frýn tuj dhanë natyrës jetë e risí.

Tetësha ndollet e perdorueme pak herë në giûhë shhqype, sidomos në vargje njimdhetërrokse; porsè prep si i në giûhë të hueja si në shqype gjinden edhè disà mundyrë tjera tetëshet, nder të cillat ndrojnë si vargjet si i lidhja me giasërame, sikuer:

Porsi kanga e zogut të verës
Qi vallzon në blerim te Prillit;
Porsi i âmli filadi i eres,
Qi lmon gjít e drandofillit;
Porsi vala e bregut të detit,
Porsi gjâma e rrfés zhgjetare
Porsi ushtima e nji termetit,
Njashtû â giûha e jonë shqyptare. *A. Fishta.*

II. *Shtatëshen* e perdorojnë shpesh poetent t' onë e âssht e perbâme prej shtatë vargjesh, si ky dhetërroksë:

E kjo Shqype qi sot me dý krena
Mbî lamë gjakut â shkrue per Arbní,
Kshtu do të hidhet me nderë me lumní
Neper fise t' Ilirve gjithkund.
Do të perhidhet nder çeta zyrtare,
Kû vaditet djelmnija Shqyptare
Qi per kobe të kalueme s' u tund. *K. Thaçi.*

E si ky tjetri shtatërroksë:

Por se me dorë tuj ndî
Se kâma ftofun ishte,
Me gjak e cilla isht' rî —
Tuj pá se Djalë mâ së kishte,
" Ahi! ,, fshani 'i herë prej dhimet,
E, si nji dritë kahë shkimet,
Gadi nên kryq u pak.

A. Fishta.

III. *Gjashtësha* âsht e permledhun prej gjashtë vargjesh, të cillët, në giûhë tjera, janë mâ të shumen e herës, njimdhetërrokse e të lidhun me giasërame, i pari me të tretin, i dyti me të katertin, e dy të mramët me shoqishojnë; por në giûhë shqype të shumen e gjashtëshave i kemi të perbâm edhè me tjera rrokje e gjasërame sikuer ktê:

Atje prap n' at çerdhen t' ande
Ké me kthye, lejlek, në prendverë;
Njato vênde qi t' i kande
Ké me i pamun edhe 'i herë;
E n' at shpí kû askurr s' u trême,
,, Fal me shndet " m' i thuej nanës s' ême.

D. Nd. Mjedia.

Ase ket tjeter tregim:

Platosë prandej na pame
Dishire, ligjë, vertyte,
Kuer mizorisht u dame
Per pak të helmueme fryte.
Por zêmrat prap të godituna
Dashtnija po n' a i njet.

K. Thaçi.

IV. *Pêsëshat* janë perbâ prej pêsë vargjesh e lidhen me giasërame, i pari me të tretin, i dyti me të katertin e i pësti lidhet me varg të nji pêsëshes tjeter:

Qilla â muzë e shkimë â dilli;
Dridhet toka tuj gjimue;
Rruzullimit trandet shtilli;
Gjamen të dekunt kan vezhgiue;
Shkamîjt tmera po i pershkon.

Tisi i tempullit â shkye,
Rrebtë kahë shekllin trandë thellimi:
A natyra â t' u shperthye
E rroposet rruzullimi,
A se Zoti dikû pson. *A. Fishta.*

V. *Katersha* âsht strofa mâ popullore e jona e permlidhet prej kater vargjesh, qi mund të jenë gjith farë mndyrësh, si në kto tregime:

a) Edhè hana do t' a dije,
Edhè dielli do të két pá,
Se per çark ksajë rrokullije,
Si Shqypnija 'i vênd nuk ká!
A. Fishta.

b) Ah, së do të jét mâ i pá besë,
As mizuer së do të gjindet sot,
Qi ksajë atme per jetesë
I pi gjít e s' i del zot.
K. Thaçi.

c) Te ti më flutron mendimi, o shpiza e ime
Kuer vjen mâ i thershem malli me më trazue;
Te ti, kû nisa së parit me jetue,
Kû çila sŷt, kû leva e pata gzime. *L. G.*

d) Ti kurrnji kangë së ja kndove
Diellit kuer nadje çohet;
Zèmra me vajë të coptohet
E me pajtue nuk don.
Ndoshta kujdesi i tuejve
Gjith ket idhnim t' a qiti,
E shendin t' a shutiti
E vshtira qi i mundon. *D. Nd. M.*

e) Por sá në nadje dal prej shtratit
Kahë Ti sŷt, o Zot, i sielli;
Tŷ, qi toka së të xên as dielli,
Urë - pervûejt të lus me dashtnim.
Mi krye doren maj - m' a të ngratit,
Nanës e tatës m' i a u kí kujdesin,
Edhè të gjithve, o Zot, qi presin
Ndimë prej Tejet e shelbim. *A. Fishta.*

VI. *Tresha* âsht strofa trí vargjesh; treshat e vertetë do të jenë të perbâme prej vargjesh njimdhetërrokse, e të lidhuna njêna me tjetren me giasërame në mndyrë, qi i pari varg do të jét i lidhun me të tretin, i dyti me të parin e të tretin e strofes së dytë, e kshtu deri në marim. Vjerrshës së mrame do t' i shtohet nji varg qi lidhet me giasëramen e të dytit të strofës së mrame. Per të dalë tresha e bukur lypet qi nji mndyrë giasëramjet mos të ndihet dy herë. Tregim:

Me Abeçedarë s' e qesim në dritë Shqyptarin:
Sá me pallavra, (më xêni besë tash mue),
Gjithmonë nen bark kém' per t' i a lanë samarin.
Pá nji bashkim të vertetë së ká per t' ague
Per né agimi kurr; gjithmonë por nata
E marrja e skâmi kan per të n' a ngushtue.
Po, a thue kurr në mênd do të bjen Shqypnija e ngrata?...
Anzat e Parnasit.

Kaq permî tresha të vertetë, të cillat po i thrrasim kshtu per me i dá prej do tjerave qi ju pergiajnë: kto, mâ të shumen e herës, janë të permledhuna prej vargjesh tetërrokse të lidhun të tre bashkë me giasërame:

Sot po nisem n' udhë t' amshimit,
M' u pesbuemun në gjygjë t' idhnimit
Para Krajlit të Rruzullimit. *A. Fishta.*

VII. *Strofa petrarkore* â perbâ prej mâ njimdhetërroksave me disa shtatërroksa, do nder të cillët janë të zgidhun e do me giasërame, qi janë herë afer herë lerg. Ket soj strofet e pat permirësue poeti *Frano Petrarca;* edhè nder poeten t' onë shofim se e ndjekne, sikuer në ket tregim:

Kshtu flet krip-bardhi e fshân.
Synin tu' sjellë te lodhtin lamës bekue;
Vend si t' i lypte vedit per të pushue
Fshân edhe' i herë e prân. —
Kokerr dy lot at herë m' i fali syni;
Kjava mî sá qi pritshin
Të njallmin, e në mûe u rritshin
Të fortat kujdese qi çë mot zêmra ndryni
E at herë un ndjeva 'i zâ
Qi më flitëte! „Nieri per ket tokë s' â bâ.“
A. V. Prendushi.

VIII. *Strofat pindarike*, janë të permledhuna prej gjashtë a mâ teper tetërroksave ase shtatërroksave, nder të cillët disá janë rrshitëse e disá rrashe me nji të kputun në fund: i mrami mund të jét ndonji herë edhè njimdhetërrokës. Tregim:

Kshtû ıá pá fije zânit
Krejt i perlyem e zhele
Njaj shêj qi në tokë të Ballkanit
Dikuer pat lkundë në themele
Viset e ngurrta të popujve
Qi të rrebtë Azija i qet. *K. Thaçi.*

IX. *Strofa safike,* âsht perbâ prej tre njimdhetërroksave e nji shtatërroksit a pêsërroksit; mâ të shumen kan giasëramen, i pari me të tretin e i dyti me tëkatertin:

Ká don fajtori mnís me hikë të frigueshme,
Te lterit t' And kerkon aj të bardhat troje;
Pse ti e nierzimit Nana jé e ngushllueshme,
E në Ty gjênë ndimë e proje.

. . . . . .

Arpen të hyjnueshme ti e ké ndî të Davidit,
Edhe ké pá sî, e hieshme porsi drita,
Kryet e Olofernit më maje te nji zidit
E vên Judita. *A. Fishta.*

X. *Strofa anakreotike,* mâ të shumen âsht permledhë me kater a gjasht tetërroksa a shtatërroksa a gjashtërroksa a pêsërroksa rrashe, rrshitse, e ndonji të kputun, e per kahë giasëramet janë të rendueme mas pelqimit të vjerrshtorit, sikuer:

Ne rrymë te moteve
Kû Feja e Dija
Janë bashkë te njituna,
Atje nierzija
Mî faqe të shekullit
Me gzim lumnon.
Atje mâ t' âmela
Janë stinët e motit;
Janë ditët mâ të bukura,
E pagja e Zotit
Shi prej ktí shekullit
Me u gzue fillon. *A. Gj. Fishta.*

Tingllimi, mandej, âsht nji mndyrë vjerrshet të shkurtë qi ká katermdhetë vargje njinji; prep dy katershat e parë janë lidhë me giasërame në vedi si dy treshat e mram.

Tingllimi, si shkruen Boileau, âsht nji poemë e shkurtë, pershîn krejt ndiesít e mêndimet mî çë farë do landet qi të perkitet: a shêjte, kreshnike a morale urimit a satirike etj.

GIASËRAMJA.

Per *giasërame* merret vesht marimi a të mêmit e njinjishem e dy a mâ teper fjalëve, tuj nisë prej zantores të theksueme, si nder rrshitsa, si nder rrasha e të giata e në zantore të theksueme të fjalve të kputme e njirrokse.

Prá kan giasëramen nder vedi: shekulli mrekulli, bashkohena, çohena; k*o*bi e r*o*bi, prend*ve*ra, m*ne*ra, q*ie*ll e d*ie*ll, luâ e shullâ, lakm*on* e sht*on*; t*err* e m*err*, l*a* e th*a* etj.

Per me kênë e bukur e e pelqyeshme giasëramja nuk do të jét e perdredhun as e xjerrun perdhuni; prandej do të tfaqet sikuer me pasë lé nji herit me varg. I mjerë prá âsht aj vjerrshtár qi e shterngon vargun me ju ulë e me i sherbye giasërames; ky nuk ká per të kenë as vjerrshtár as vargtàr i mirë!

Giasërameve do t'u vêhet mêndja qi, të jét të kumueshme; mos të ngatrrohen nder vedi si *bora* êmen e *bora* verb; mos të persriten shpesh në nji poezí, por gjithmonë do të jén të ndryshme; giasëramja le të bín nder fjalë mâ veshtrimtare, mos të jét dosido e e trashë bje fjala: *topi* me *kobi*, *taraba* me *aga* sikuer ndihet nder shum kangë popullore shqype.

Perposë ktyne rregullave, per me bâ qi giasëramja të dalë e ndrejtë e e bukur, nuk mjafton qi shkrojat e rrokeve t'i giasin shoqe-shoqes, por duhet të jén

gjithnji edhè në mndyrë e në masë të shqyptimit, kshtu per tregim fjalës: *zâni* e *hani*, *lâ* e *lá*, *pál* e *palë* etj.

Nder poezina shqype shofim disà lirina qi thirren lirí vjerrshtore, si, tuj bâ hundake ndo'i zantore bje fjala:

E u kallxote shum punë të mdhâna
Per lugat kuer xêhet hâna.

Herë tuj perdorue ndonji mndyrë të vjetrueme a tuj ndrrue ndo'i zantore në fund të fjalës si nder kto vargje tjerë: në *dielli* per *në diell* e *dale* per *dalë*.

Çak prej Zotit tuj xanë *fielli*
Der ku piqet buka në *dielli*
. . . . . .
Fry mori erë, dalë nga *dale*
Fry dhe një herë nga ata *male*.

Ase tuj mungue ndo'i pjesë të fjalës, por me vend e mos të hupin veshtrimin:

Muhoj ky Hyjn e q*iell'e* (qiellve).
La kishë e çarti mnjille. *Anzat e Parnasit.*

V. O. Kto njoftime paraprake të shkurta mî poezí kan me i vjeftun xânsave, të cillët, bashkë me msime qi kà me u dhanë shkolla, do të msohen mâ hollësisht e, në kjoftë nevoja, mâ kthelltë permî ket degë letratyret per të cillen giûha shqype kà nisë me u kapë me shum mjeshtrí.

BIBLIOTEKA KOMBETARE - TIRANE

BKSH

BKSH

BKSH

Çmimi: Kor. 2 argjant.

BKSH